

I. Haçlı Seferi Sırasında Aykırı Diploması: Haçlı-Fâtımî İlişkileri, Planlar ve Müşterek Beklentiler

Conflicting Diplomacy During the First Crusade: Crusader-Fātimid Relations, Plans, and Common Expectations

Berkay Yekta Özer*

*Arş. Gör., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, Türkiye

ORCID: B.Y.Ö. 0000-0003-1203-3531

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Berkay Yekta Özer,
Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler
Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, Türkiye
E-posta/E-mail: byozzer@firat.edu.tr

Başvuru/Submitted: 01.03.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
11.04.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
04.05.2021

Kabul/Accepted: 06.05.2021

Atıf/Citation:

Özer, Berkay Yekta. "I. Haçlı Seferi Sırasında Aykırı Diploması: Haçlı-Fâtımî İlişkileri, Planlar ve Müşterek Beklentiler." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 74 (2021): 31-66.
<https://doi.org/10.26650/iutd.889300>

ÖZ

Kuruldukları andan itibaren İslâm âlemine hâkim olmak adına yayılmacı bir politika benimseyen Fâtımîler, zamanla siyasî ve ekonomik anlamda Ortadoğu'nun en önemli gücü hâline gelmişlerdi. Fakat sahip oldukları bu potansiyele rağmen I. Haçlı Seferi ordusu karşısında aciz kalmaları şaşırtıcı bir gelişmeydi. Ayrıca gerek Haçlıların bölgeye gelişleri sırasında gerekse de Kudüs'ü kaybetmelerinin ardından başlattıkları mücadelelerde yeterli derecede gayret sarf etmedikleri ve bu konuda samimi olmadıkları yönünde çıkan tartışmalar günümüzde hâlâ sürmektedir.

Haçlıların bölgede uzun bir süre varlıklarını sürdürmelerini sağlayan en büyük faktörlerden biri de İslâm dünyasında yaşanan ayrılıklardı. Nitekim siyasî ve mezhebî anlamda farklılaşmanın bir sonucu olarak bölgedeki İslâm gücü münferit bir kimliğe bürünmüştü. Devletler kendi çıkarları doğrultusunda bir politika benimsemişlerdi. Bu doğrultuda attıkları adımlar ise zamanla Müslüman âlemine zarar vermeye başlamıştı. Zira Fâtımîler, Güney Suriye ve Filistin'deki egemenliklerini tehlikeye sokan Selçukluların güç kaybetmesi adına Haçlıların ilerleyişine göz yummuştu. Ayrıca Haçlılarla ittifak kurma yolunda başlattıkları politika, onların bölgede rahatça ilerlemelerini sağlamıştı. Bu durum ise I. Haçlı Seferi'nin başarılı olmasında pay sahibi olmuştu. Bu çalışmada, I. Haçlı Seferi (1096-1099) sırasında Haçlılar ve Fâtımîler arasında şekillenen diplomatik ilişkiler ele alınacaktır.

Anahtar sözcükler: Haçlılar, Fâtımîler, I. Haçlı Seferi, Kudüs, el-Efdâl

ABSTRACT

The Fātimids, who adopted an expansionist policy to dominate the Islamic world from the moment they were established, gradually became the most significant political and economic power. However, despite their potential, their failure against the First Crusade army was a surprising development. Besides, it is still a matter of debate whether they made enough effort, both on the arrival of the Crusaders to the region and after their loss of Jerusalem. One of the biggest factors that helped the Crusaders survive in the region for a long time was the conflicts in the Islamic world. Indeed, Islamic power in the region developed an individual identity as a result of political and sectarian differentiation. The states in the region began to act in line with their own interests and the steps they took in this direction began to damage the

Muslim world over time. Because the Fâtîmids deliberately neglected the advance of the Crusaders to weaken the Saldjûks who endangered their sovereignty in Southern Syria and Palestine. The policy they instituted to de facto ally with the Crusaders enabled them to move freely in the region, which allowed the First Crusade to succeed in the end. In this study, the diplomatic relations that took shape between the Crusaders and Fâtîmids during the First Crusade (1096-1099) are discussed.

Keywords: Crusaders, Fâtîmids, First Crusade, Jerusalem, al-Afdal Shâhâhshâh

Extended Abstract

The Fâtîmid State had reached its broadest borders by the eleventh century. With Egypt at the center, Southern Syria, North Africa, Sicily, Hîjâz, Yemen, and finally the western coasts of the Red Sea were included within the borders of the state. However, as the Saldjûks dominated the Middle East lands, the Fâtîmid State felt itself in great danger. Accordingly, the Egyptian administration, which adopted a foreign policy against the Saldjûks, sought an alliance with the Crusader armies to weaken the Saldjûks during the First Crusade.

Undoubtedly, the most interesting subject of our study is the debates over whether the Fâtîmids and Crusaders made a concrete treaty. The fact that the Fâtîmids were a Shia state further aggravated the aforementioned discussion and caused different interpretations in this regard.

According to *Historia Belli Sacri*, the Crusaders, following the advice of the Byzantine Emperor Alexios I, sent an embassy to Cairo, consisting of Hugh of Bellafayre, Bertram of Scabrica, and Peter of Picca, while they were in front of Nicaea (May-June 1097). This delegation reached Cairo and made recommendations to Vizir al-Afdal Shâhâhshâh to ally with them. When the process is examined in detail, it is seen that the information mentioned in *Historia Belli Sacri* is logically quite consistent. Therefore, Emperor Alexios I had a great role both in the beginning and the formation of the Crusader-Fâtîmid relations. In the continuation of this development, the political plans of the Fâtîmids came into play and the embassy departing from Egypt reached the Crusaders' camp located in front of Antioch.

During the siege of Antioch, which was critical for the progress of the Crusaders, the Fâtîmid embassy went to the Crusader for discussions. This event actually took place is recorded in the sources of the period and has been accepted subsequently by all historians. The point of deliberation here is related to the scope of the aforementioned discussions. Did the parties come to agreement? Or did the Fâtîmids have to return before they could achieve the result they wanted?

What the ambassadors sent to Antioch talked about in their meetings with the Crusader leaders, and which issues they agreed on, are not clearly stated in the sources. However, sources focus on common factors as to why this delegation was sent. It is stated in all sources that the long-term struggles of the Fâtîmids and Saldjûks in the Syrian region, in

a sectarian and political sense, caused antagonism between the parties and the idea of an alliance with the Crusaders was mostly shaped around material fact. Thus, the sources of the period, notably William of Tyre, Albert of Aachen, Raymond of Aguilers, Robert the Monk, Anselm of Ribemont, Stephen of Blois, and Ibn al-Athīr, expressed an opinion in this direction of interpretation. Whether they reached an agreement or not is a controversial issue because a set of events that took place under highly variable conditions could not reveal this alliance. However, both the clues in the sources and the events that occurred during the process clearly reveal that a preliminary agreement was made between the parties. However, there are problems in the practical execution of this agreement. The fact that the Crusaders, who were almost wiped out, nevertheless, recovered after the Antioch victory and did not want to make any concessions from their main mission, caused the agreement to not be fully implemented. It is an important clue that the Fāṭimid envoys condemned the Crusaders who captured Jerusalem for not obeying the treaty. It is stated in the sources that al-Afḍal was disappointed in the face of the Crusaders descending to the south and capturing Jerusalem and he reproached them on this issue.

The fact that al-Afḍal refrained from taking precautions to defend the city and the lack of sufficient Fāṭimid military units in the region suggests that they did not previously see the Crusader operation as a danger for them for al-Afḍal was quite sure that the Crusader armies would not harm them. Therefore, he did not see the need to send his strong military troops to the region. When we bring all these together, it becomes clear that a concrete agreement was reached in front of Antioch, but from the moment the Crusaders improved their situation, it was revealed that they did not comply with this agreement. We have supported this claim with clues from Muslim historians, such as Ibn Zāfir, Ibn Muyassar, and Ibn Taghrībīrdī along with the Crusader sources.

Initially, everything was going well for al-Afḍal. While the Saldjūk amīrs were fighting the Crusaders in the North, he was able to easily seize his former lands in Southern Syria. Just after he sent the ambassadors to Antioch, he sent his soldiers to Tyre and seized it, after which he besieged Jerusalem, which was held by the Arṭuqids. He captured the city in July 1098 after a siege that lasted for 40 days.

It was an unexpected situation for the Fāṭimids that the Crusaders had progressed so rapidly toward the south and captured some castles and cities in the region. Also, the fact that the Arab amīrates, located in the north, were afraid of the Crusaders, and reached an agreement to help them move forward, made things even more difficult for the Fāṭimids. First, al-Afḍal sent an embassy to the Crusaders who were continuing the rear siege at that time. This embassy was bringing along the Crusader ambassadors who had been held in Cairo for a year. The discussions held after they arrived at Arqa showed us that the one point of disagreement between the parties was Jerusalem. This is because the Crusaders proposed to hand over Jerusalem the Arab amīrates and establish an alliance to seize other cities in the

region together. In this case, the places that the Turks had once taken from the Arabs would be returned and the cities taken together would be split.

The Crusaders reached Jerusalem easily without facing any opposition and started to besiege the city. al-Afđal would pay for the diplomatic mistake he had made. On July 15, 1099, Jerusalem was captured by the Crusaders. To make up for his mistake, al-Afđal conducted campaigns against the Crusaders about five times at various intervals. However, it did not achieve a positive outcome due to strategic mistakes and negligence. These attacks were replaced by small-scale raids over time. However, these were far from gaining advantages in tangible terms.

Consequently, the Crusaders seized the port cities under Fâtîmid rule one by one. Although the Fâtîmids tried to provide food for the port cities along with their fleet, they could not prevent this situation. Subsequently, after the murder of al-Afđal, the conflicts within the state increased and the Fâtîmids became completely safe for the Crusaders. The continuation of the turmoil in Egypt, on the other hand, would enable other states in the region to be involved in these issues, thereby gradually engendering the end of the Fâtîmid State.

Giriş

İsmâilî¹ mezhebine mensup Fâtımîler², İfrîkiye’de ortaya çıkmış ve 909-1171 (h. 297-567) yılları arasında hüküm sürmüşlerdir. Kuruldukları tarihten itibaren İslâm dünyasına egemen olmak adına yayılcı bir politika takip eden Fâtımîler, 910 yılından sonra Mısır’a seferler düzenlemeye başlamış ve 969 tarihinde burayı ele geçirmeyi başarmışlardır. Mısır’a hâkim olmalarıyla birlikte İslâm âleminde önemli bir konuma gelen Fâtımîler, bir süre sonra Suriye topraklarıyla ilgilenmişlerdir. Zira Suriye’nin gerek Mısır’ın korunması adına kilit bir noktada yer alması gerekse de Bağdat’a açılan bir kapı olma özelliğine sahip olması Fâtımîler açısından oldukça önemli idi. Böylesine stratejik bir coğrafyaya hükmetmek adına Karmatîler, Hamdânîler ve Bizans’a karşı uzun mücadeleler verilmişti. Bunun sonucunda Suriye’nin güneyi Fâtımîlerin kontrolü altına girmişti. Böylece Suriye’deki güçlerini artıran Fâtımîler, Abbâsîlere karşı üstünlük sağlamışlardı. Ancak Selçukluların tarih sahnesine çıkması ve kuruluşlarından kısa bir süre sonra Sünnî İslâm dünyasının lideri hâline gelmeleri, işleri Fâtımîler adına zora sokmaya başlamıştı. Bu durum ise Fâtımîler ve Selçuklular arasında uzun sürecek bir husumetin başlamasına neden olmuş ve bu husumet Haçlı-Fâtımî ilişkilerinin ilk evresine yön vermiştir. Dolayısıyla I. Haçlı Seferi öncesinde, taraflar arasında yaşanan gelişmeler çalışma açısından oldukça önemli bir konudur.

XI. yüzyıla gelindiğinde Fâtımî Devleti en geniş sınırlarına ulaşmış bulunuyordu. Mısır merkez olmak üzere, Güney Suriye, Kuzey Afrika, Sicilya, Hicaz, Yemen ve son olarak Kızıldeniz’in batı sahilleri devletin sınırları içerisinde yer alıyordu. Bu yüzyıl Fâtımîler için oldukça kritiktir. Zira devletin altın çağını yaşadığı bu süreçte çökme belirtileri de baş göstermiştir. 1021 yılından itibaren çocuk yaşta halifelerin başa geçmesi, iktidar üzerinde vezirler, nâibler vb. kişilerin kurduğu baskı ve bu doğrultuda yaşanan nüfuz mücadelelerinin devlet üzerindeki etkisi son derece yıkıcı olmuştur. Özellikle el-Müstansır Billâh’ın (427-487/1036-1094) uzun süren hilâfeti sürecinde meydana gelen olaylar, devletin hem ekonomik hem de sosyal anlamda oldukça zarar görmesine sebebiyet vermiştir³.

- 1 Altıncı imâm Câfer es-Sâdık’ın ölümünden sonra oğlu İsmâil’in bu göreve gelmesi gerektiğini, imâmetin kardeşten kardeşe geçmeyerek sadece İsmail’in evlatlarına intikal edeceğini ve imâmette bilinmezlik olmayacağını iddia eden fırkaya İsmâiliyye adı verilmiştir. İsmâiliyye, İmâmiyenin bir koludur. Tafsilat için bkz. Muhammed Ebû Zehra, *İslâm’da Siyasî, İtikadî ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, Trk. trc. Abdülkadir Şener vd., Hisar Yayınevi, İstanbul 2011, s. 59-61; Farhad Daftary, *Şii İslam Tarihi*, Trk. trc. Ahmet Fethi Yıldırım, Alfa Kitap, İstanbul 2016, s. 136-161; a. mlf., *İsmâililer Tarih ve Öğretileri*, Trk. trc. Ahmet Fethi Yıldırım, Alfa Kitap, İstanbul 2017, s. 141-191; Mustafa Öz, “İsmâiliyye”, *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, s. 128-133.
- 2 Fâtımî Devleti Tarihi üzerine geniş bilgi için bkz. Michael Brett, *The Fatimid Empire*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2017; Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 2018; Nihat Yazılıtaş, *Fâtımî Devleti Tarihi*, Kriter Yayınları, İstanbul 2010; Hasan İbrahim Hasan, “Fâtımîler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Çağrı Yayınları, V, İstanbul 1998, s. 79-308; Eymen Fuad Seyyid, “Fâtımîler”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 228-237.
- 3 Mustafa Alican, “Fatımî Halifesi El-Müstansır Billâh Döneminde Mısır’da Yaşanan Sosyo-Ekonomik ve Siyasî Buhran Üzerine Bir İnceleme”, *Tarih Dergisi*, sayı 59, İstanbul 2014, s. 4-22; Abdülkerim Özyayın, “Müstansır-Billâh el-Fâtımî”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 119-121.

Uzun süren bu hâkimiyet dönemine rağmen el-Müstansır Billâh'ın devlet yönetimi üzerinde etkisi yoktu⁴. Bu durum devlet adamları arasında politik çekişmelerin yaşanmasına neden olmuştu. Bütün bunların yanı sıra sarayın yapmış olduğu düzensiz harcamalar ve israflar, asker maaşlarının ödenmemesi, buna bağlı olarak çıkan isyanlar devleti oldukça sarsmıştı. Ayrıca el-Müstansır Billâh'ın annesi es-Seyyide Rasad'ın sebep olduğu Zencî-Türk mücadelesi, birçok şehrin harap hâle gelmesine neden olmuş; Mısır ekonomik ve sosyal anlamda çok büyük zâyiata mâruz kalmıştı⁵. Bütün bunların yaşandığı sırada el-Müstansır Billâh, kurtuluşu Akkâ vâlisi Bedr el-Cemâlî (ö. 487/1094) de aramış ve onu Mısır'a davet etmişti. Askerî birlikleriyle Mısır'a gelen Bedr el-Cemâlî kısa süre içinde nüfuzundan çekindiği bütün devlet adamlarını ortadan kaldırıp mallarını müsâdere ederek yönetimde rakipsiz bir konuma yükselmişti. Askerî, malî ve hukukî bütün yetkilerini kendi elinde topladıktan sonra yapmış olduğu düzenlemelerle Mısır'ı iktisadî anlamda yeniden ayağa kaldıran Bedr el-Cemâlî, siyasî işleri de yoluna koyarak devletin ömrünü uzatmıştır⁶. Dolayısıyla vefat ettiğinde (487/1094) arkasında sağlam ve güçlü bir devlet bırakmıştır. Babasından vezirlik görevini devralan oğlu el-Efdâl b. Şâhinşâh (ö. 515/1121), hâlihazırda uygulanan politikaları devam ettirmiş ve Fâtımîleri dönemin önemli güçleri arasına sokmuştur. el-Müstansır Billâh 1094 yılı sonlarında vefat etmiş, yerine oğlu el-Müsta'li Billâh (487-495/1094-1101) geçmiştir. el-Efdâl'in bu dönemde giderek güçlendiği ve yönetim üzerinde tamamen söz sahibi olduğu görülmektedir⁷. Daha sonraki süreç ise Haçlı-Fâtımî ilişkileri çerçevesinde ele alınacaktır. Genel anlamda, I. Haçlı Seferi öncesinde Fâtımî Devleti'nin durumu bu şekilde idi.

1. Akdeniz'de Kesişen Yollar: Fâtımîler ve Batı Dünyası

Çalışmanın şüphesiz en ilgi çeken konusu Fâtımîler ve Haçlıların somut bir antlaşma yapıp yapmadığı üzerine çıkan tartışmalardır. Fâtımîlerin Şîî bir devlet olması mevzubahis tartışmayı daha da alevlendirmiş ve bu doğrultuda yapılan yorumlar olayı farklı yönler çekmiştir. Bu nedenle ele alınması gereken ilk konu Fâtımîlerin, Hristiyan Batı dünyasına karşı bakış açısıdır. Sünnî İslâm gücüne karşı Batı'yı sürekli bir dost olarak mı görüyorlardı? Yoksa dönemin koşulları mı böyle bir duruma neden olmuştu? Bu sorular doğrultusunda Fâtımîlerin, Haçlı Seferleri dönemine kadar geçen süreç içerisinde Batı dünyası ile kurdukları ilişkiler genel hatlarıyla ele alınacaktır.

4 Brett, *The Fatimid Empire*, s. 180-192; Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, s. 311, 348; Yazılıtaş, *Fâtımî Devleti Tarihi*, s. 163; a. mlf., *Fâtımî Devleti'nde Türkler*, TTK, Ankara 2009, s. 143.

5 Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, s. 310-315; Yazılıtaş, *Fâtımî Devleti Tarihi*, s. 176; a. mlf., *Fâtımî Devleti'nde Türkler*, s. 156-157; Seyyid, "Fâtımîler", s. 231; Cengiz Tomar, "Mısır; Fetihden Osmanlı Dönemine Kadar", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 560.

6 Brett, *The Fatimid Empire*, s. 207-228; Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, s. 317-348; Yazılıtaş, *Fâtımî Devleti Tarihi*, s. 180; a. mlf., *Fâtımî Devleti'nde Türkler*, s. 167; Kasım Ertaş, "Fâtımî Devleti'nin Yönetiminde Ermeni Vezirler ve Sosyal-Siyasi Hayattaki Roller", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII/17, Şırnak 2017, s. 68-71; Seyyid, "Fâtımîler", s. 231; Abdülkerim Özaydın, "Bedr el-Cemâlî", *DİA*, V, İstanbul 1994, s. 330; Hasan, "Fâtımîler", s. 184.

7 "el-Müsta'li el-Efdâl'in elinde bir kukla olarak kaldı." Daftary, *İsmaililer Tarih ve Öğretileri*, s. 379.

Fâtımîlerden önce İfrîkiye’de hüküm süren Ağlebîler⁸ oluşturdukları donanma gücüyle Sicilya ve Güney İtalya’yı egemenlikleri altına almışlar; Akdeniz’deki İslâm gücünü zirveye taşımışlardı. Fakat zamanla bölgedeki etkinliğini kaybeden Ağlebîler Devleti, 909 yılında Fâtımîler tarafından tarih sahnesinden silinmiş, bu durum ise sahip oldukları tersane ve donanma gücünün Fâtımîlere geçmesini sağlamıştı. Ele geçirdikleri bu mirası daha da geliştiren Fâtımîler bölgenin kontrolünü ele almak adına harekete geçmişlerdi. Zira Akdeniz’e hâkim olmaları gerek tesis ettikleri devletin topraklarını korumak gerekse de ekonomik ve siyasî anlamda güçlü olabilmeleri adına hayatî bir meseleydi. Ayrıca Doğu’da Mısır gibi doğal bir set varken İslâm dünyasında söz sahibi olabilmeleri için denizlere egemen olmaları şarttı. Bu doğrultuda Kalabriya, Sicilya, Sardunya, Korsika, Balear, Cenova gibi Akdeniz’in önemli şehir ve adalarına akınlar düzenlediler.

Benzer şekilde bölgedeki bir başka güç olan Bizans İmparatorluğu da Makedon Hanedanı’nın (867-1056) iktidarı dönemine rastlayan bu periyotta Akdeniz’deki üstünlük çekişmesine dâhil olmuştu. Bu durum kaçınılmaz bir mücadeleyi de beraberinde getirdi⁹. Özellikle Sicilya ve Güney İtalya’nın Adriyatik ve Akdeniz bölgeleri açısından stratejik bir nokta olması çarpışmaların bu topraklar üzerinde yoğunlaşmasına neden oldu. Fâtımîler, Sicilya’ya hâkim olmak adına Bizans ile uzun süreli mücadelelere giriştiler. Nihayetinde bu süreçte galip olan Fâtımîler, Sicilya’yı ele geçirirken buna engel olamayan Bizans ise İtalya’da kalan diğer toprakları için muhatabına vergi ödemek durumunda kaldı. Savaşla geçilen söz konusu periyodun sonrasında iki taraf arasında diplomasi faaliyetleri daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştı. Bu yakınlaşma sürecinde bazıları bilhassa önem arz eden bir dizi anlaşma yapılmıştı. Örneğin Fâtımîler Mısır’a intikal ettiklerinde Halife Azîz-Billâh (365-386 / 975-996) döneminde h. 377 (987-988) yılı antlaşmasıyla İstanbul’da Emevîler zamanında inşa edilen camide hutbenin Fâtımî halifesi adına okutulması kararlaştırılmıştı¹⁰. Bu durum İslâm âlemine egemen olmak isteyen Fâtımîler açısından oldukça mühim bir gelişmeydi¹¹.

8 Ağlebîler hânedanı, Hârûnürreşîd tarafından İfrîkiye vâililiğine tayin edilen İbrahim b. Ağleb tarafından 800 yılında kurulmuş ve 909 yılına değin İfrîkiye, Cezayir ve Sicilya topraklarını yönetmişlerdir. Muhittin Kapanşahin, “Ağlebîler”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, ed. İsmail Hakkı Atçeken ve Mustafa Demirci, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s. 21-73; Abdulkemim Özeydin, “Ağlebîler”, *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 475-478.

9 Yaacov Lev, “The Fâtimid Navy, Byzantium and The Mediterranean Sea 909-1036 C.E./297-427 A.H.”, *Byzantion*, LIV/1, 1984, s. 220-252. Makedonya Hanedanı devrindeki denizcilik faaliyetleri hakkında ayrıca bkz. Murat Öztürk, “Makedonya Hânedanı Döneminde (867-1056) Akdeniz’deki Bizans Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme”, *Üsküp-İstanbul Kentsel Kültürel Kimlikler Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Skopje 2019, s. 145-167.

10 Aydın Çelik, “Fâtımî-Selçuklu Münasebetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, IV, Ankara 2002, s. 746.

11 Hutbe, Abbâsî-Fâtımî rekabetinin en önemli unsurlarından biriydi. İslâm âlemine egemen olmak isteyen Fâtımîler adına İstanbul’da hutbe okutulması şüphesiz Müslüman dünyasındaki prestijlerini artırmaktaydı. Ancak bu durum Selçukluların önemli bir güç olarak tarih sahnesine çıkmalarıyla ortadan kalkacak, Bizans, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey’in isteği üzerine hutbeyi Abbâsî Halifesi adına okutacaktır.

Sonuçta Akdeniz dünyasında önemli bir güç haline gelen Fâtımîler bölgenin kontrolünü büyük ölçüde ellerine geçirdiler. Fakat Sicilya'daki Fâtımî hâkimiyeti de uzun sürmeyecek, XI. yüzyılın sonlarında Norman Kralı I. Roger (1071-1101) tarafından ortadan kaldırılacaktı.

Mısır ele geçirildikten (358/969) sonra Fâtımîlerin yönünü Suriye bölgesine çevirmesi Bizans ile olan mücadeleleri bu topraklara taşıdı. Suriye'nin zaptı sürecinde taraflar arasında birçok savaş meydana gelmiş ve süreç Fâtımîlerin üstünlüğü ile sonuçlanmıştı. Buna karşılık Bizans çeşitli dönemlerde gerçekleştirdiği seferlerle Suriye'yi tehdit etmiş¹², Fâtımîler ise Bizans'ın bu girişimlerine cihad ilkesi kapsamında karşılık vermişti.

Tüm bu süreçten yola çıkarak; Fâtımîlerin, Sünnî İslâm gücüne karşı Bizans'ı sürekli bir dost olarak gördüğü ve bu doğrultuda her zaman ittifaka hazır olduğu iddiasının yanlış olduğu kanaatindeyiz. Zira gerek Akdeniz'de gerekse de Suriye ve Filistin topraklarında Bizans ile verilen uzun soluklu mücadeleler, taraflar arasındaki ilişkilerin oldukça hararetle geçtiğini göstermektedir. Bu süreçte gerçekleştirilen antlaşmalar ise yukarıda değinildiği üzere yapılan savaşlara ateşkes sağlama üzerine şekillenmekteydi. Ayrıca Mısır tarımsal üretim açısından zor duruma düştüğünde Bizans'tan gelecek buğday, arpa vb. hububatlara ihtiyacı oluyordu¹³. Bu ihtiyaç zaman zaman Bizans ile yakınlaşmasına da sebebiyet veriyordu. Aynı şekilde dönemin siyasî konjonktürüne bağlı olarak Abbâsîlere karşı aynı safta yer almaları da mümkündür. Ancak tamamen Sünnî güçlere karşı Bizans'la ittifak içerisinde olduğu yanlış bir kanıdır. Ayrıca Abbâsî Halifesi ve Endülüs Emevîlerinin Fâtımîlere karşı Bizans ile ittifak peşinde koştuğu da bilinmektedir¹⁴. Haçlı Seferleri öncesi dönemde¹⁵ ise ilişkilerin iyi bir durumda seyretmesini Selçukluların her iki taraf için de büyük bir tehlike olduğu gerçeğine bağlamak mümkün görünmektedir. Zira ortak düşmana karşı birlikte hareket etmek devletlerarası politikanın temelini oluşturmaktadır.

Öte yandan Fâtımîlerin siyasî faaliyetlerinin yanında ticarî anlamda da Batı ile ilişkiler içerisinde olduğu bilinmektedir. Bunun coğrafya ile yakından ilgisi vardır. Ayrıca yukarıda bahsedildiği üzere Akdeniz'e hâkim olma süreci hâliyle bir ticarî yakınlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Fâtımîler ile birlikte Akdeniz ticaretinin geliştiği aşîkârdır. Zira İtalyan şehir devletleri ile iyi ilişkiler içerisinde oldukları bilinmektedir¹⁶. Fâtımîlerin İtalyan devletleri

12 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, Trk. trc. Fikret İşıltan, Ankara 2008, s. 23-25.

13 Amina A. Elbendary, "The Worst of Times: Crisis Management and Al-Shidda Al-'Uzman", *Money, Land and Trade: An Economic History of the Muslim Mediterranean*, ed. Nelly Hanna, I. B. Tauris, London-New York 2002, s. 73.

14 Hasan, "Fâtımîler", s. 229.

15 Süreç hakkında bkz. K. E. F. Thomson, "Relations between the Fatimid and Byzantine empires during the reign of the caliph al-Mustansir bi'llah, 1036-1094/427-487", *Byzantine and Modern Greek Studies*, XXXII/1, 2008, s. 50-62.

16 Murat Öztürk, *Fâtımîler'in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 162-187; Yunus Emre Doğu, *Fâtımîler Devleti'nde Ticarî Hayat (909-1171)*, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 49-58.

ile ticarî ilişkilerine önem vermesinin en büyük nedeni donanması için demir ve keresteye ihtiyaç duymasıydı. Bu ihtiyacı Sicilya toprakları sebebiyle mücadele içinde olduğu Bizans'tan karşılayamayacağı kesindi. Gerçi söz konusu emtianın bir bölümünü Sicilya'dan temin edebiliyorlardı. Ancak daha fazlasının gerektiği hâllerde İtalyan devletleri ile ticarî anlamda yakınlaşmalar sorunun çözümü için kaçınılmaz hâle geliyordu.

Batıda genel anlamda durum bu şekilde idi. Fâtımîler, Ağlebîlerden aldıkları mirası geliştirerek zirveye taşdılar ve Akdeniz'in en önemli gücü hâline geldiler. Bu konularını muhafaza etmek adına da Bizans, İtalyan kentleri ve birçok ada devletçisi ile mücadele edip başarılar kazandılar¹⁷. Daha sonrasında Mısır'ın ele geçirilmesi ile deniz yoluyla gerçekleştirilen akınlara Suriye ve Irak istikametinde yapılacak kara harekâtları da eklenecekti.

2. Haçlıların Bölgeye Gelişleri ve Genel Durumları

XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türklerin Anadolu'ya yaptıkları akınlar etkisini giderek artırmıştı. Genel olarak yağma karakteri taşıyan bu akınlar, Bizans merkezî ordusunun Malazgirt'te (26 Ağustos 1071) aldığı büyük yaranın ardından, yerini yerleşme planlı düzenli seferlere bırakmıştı. Bu durumda oldukça büyük bir baskı altında kalan Bizans çareyi Batı'dan yardım istemekte aradı. İlk olarak İmparator VII. Mikhail (1071-1078), Papa aracılığı ile Avrupa'dan paralı asker talebinde bulundu fakat bu yardım çağrısı Papa VII. Gregorius'un (1073-1085) ilgisini çekmesine rağmen, Alman İmparatoruyla mücadelesi sebebiyle uygulamaya konulamadı. Bundan 15 yıl sonra ise Türkiye Selçuklularının, Bizans üzerinde baskısını giderek artırması İmparator Aleksios Komnenos'un (1081-1118) askerî yardım teklifini yinelemesine neden oldu¹⁸. Bizans'ın bu süreç içerisinde Papa'dan genel talebi; Türklerin gerek kendisi gerekse de Avrupa için büyük bir tehlike olduğu ve bu doğrultuda paralı askerler gönderilmesini desteklemek suretiyle yardım beklendiği şeklindeydi. Bunu ancak Papa gibi dinî gücünü siyasî arenada da kullanabilen etkili bir kişinin yapabileceği kanısındaydılar. Söz konusu teklifin büyük bir fırsat olduğunu gören II. Urbanus (1088-1099), yüzyıllardır devam eden mezhepsel rekabete son vererek Hristiyan âleminde Katolik gücü egemen kılabileceğini düşündü¹⁹. Bunu gerçekleştirmek amacıyla hemen harekete geçti. Clermont Konsili (Kasım 1095) ile başlattığı çağrı ve ardından din adamlarıyla yürüttüğü propaganda hızlı bir şekilde yayıldı ve kısa sürede büyük bir taraftar

17 Öztürk, *Fâtımîler'in Deniz Gücü*, s. 60-132.

18 İmparator önce Melfi ardından Piacenza Konsiline (1-7 Mart 1095) elçiler göndermiş, Batı ile yakınlaşmaya hazır olduğunu belirtmiş ve Papadan Türklere karşı yardım talebinde bulunmuştur. Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 3-4; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008, s. 40.

19 Peter Frankopan, *The First Crusade, The Call from the East*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts 2012, s. 96-100; Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *Tarih Dergisi*, sayı 35, İstanbul 1994, s. 70-76.

kitlesi topladı. Tabii ki bu tablonun oluşmasında Avrupa'nın içinde bulunduğu vahim durum önemli rol oynamaktaydı. Karolenjiyen merkezî gücünün dağılmasının ardından Avrupa'nın iktisadî ve sosyal anlamda oldukça zor bir dönem geçirmesi halkın böyle bir çağrıya fırsat olarak görmesine neden oldu. Sonuçta sosyal, siyasal ve ekonomik sebepler etrafında bir Haçlı seferi fikri oluştu ve birtakım dinî unsurlara büründürülerek uygulanmaya konuldu. Yapılan çağrıya büyük kontlar²⁰ başta olmak üzere halkın her kesiminden insan katıldı ve ordular birbiri ardına harekete geçti.

Keşiş Pierre L'ermite (ö. 1115) idâresindeki *Halkın Seferi* denilen ve yaklaşık 20.000 kişiden müteşekkil birlikler sefer için belirlenen tarihten önce yola koyuldu. Disiplinden oldukça uzak olan bu topluluk Anadolu'ya geçtikten sonra İznik ve civarındaki köylere yağma akınlarında bulundu. Fakat Türkiye Selçuklu topraklarında yaptıkları bu faaliyetler hayatlarına mâl oldu. Drokon Vadisi'nde Selçuklular tarafından pusuya düşürüldüler ve çoğu öldürüldü (21 Ekim 1096). Bu büyük kalabalıktan ancak çok az kişi kurtulabildi.

Ardından kontlarının idâresindeki profesyonel ve disiplinli ordular birer birer İstanbul'a vardılar. Kontların, ellerinde böylesine önemli güçler buldurması İmparator Aleksios Komnenos'u oldukça tedirgin etti. Bu nedenle İstanbul'a ulaşan kontlara karşı gösterdiği ilgi ve sunduğu hediyelerle onları yanına çekmeye çalıştı. Her birinden zor da olsa vasallık yemini²¹ alan imparator, Haçlıları vakit kaybetmeden Anadolu'ya geçirdi. Haçlılar ilk olarak Türkiye Selçuklu başkenti İznik'i kuşattılar. Öte yandan Sultan I. Kılıç Arslan'ın (1092-1107) *Halkın Seferi* ordusuna karşı kazandığı zafer onu büyük bir yanılgıya itmiş ve gelen bu orduları küçümsemesine sebep olmuştu²². Zira onlar geldiği sırada kendisi Malatya kuşatmasında bulunuyordu. Bunun neticesi olarak gerekli müdâhaleyi zamanında yapamadığından İznik kaybedildi (19 Haziran 1097). Ardından vuku bulan Dorylaeum / Seyitgazi Savaşı'nda da bir başarı sağlanamayınca Haçlılar nispeten daha rahat şekilde

20 Toulouse Kontu Raymond de St.-Gilles, Fransa Kralının kardeşi Hugue de Vermandois, Aşağı Lorraine Dükü Godofroi de Bouillon ve kardeşleri Boulogne Kontu Eustache ve Baudouin, Normandia Dükü Robert, Champagne Kontu Etienne de Blois, Flandre Kontu II. Robert, Güney-İtalya Normanları Bohemund ve yeğeni Tankred. Tafsilat için bkz. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 9; David Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-99*, Trk. trc. L. Ece Sakar, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 14-16.

21 İmparator Aleksios, Papalıktan paralı asker talebinde bulunmuştu. Fakat ortaya çıkan tablo, Batı'daki önemli kontların emri altında büyük orduların İstanbul'da toplanması oldu. Yardım talebinin böyle sonuçlanmasını şüphesiz o da beklemiyordu. Ayrıca toplanan bu güçlerin kendi devleti içinde tehdit oluşturacağını düşünüyordu. Bu nedenle ellerinde güçlü birlikler bulduran önemli kişilerden vasallık yemini almaya karar verdi. Bu yemin eskiden Bizans'a ait toprakların ele geçirildiği takdirde İmparatora teslimini ve ileride oluşturacakları siyasî teşekküllerin Bizans'ın hâkimiyeti ve emri altında olacağını içeren bir nevi sadakat sözü idi. Haçlı reisleri ve İmparator arasındaki ilişkiler için bkz. Anna Komnene, *Annae Comnenae Alexiadis*, II, nşr. Ludovicus Schopenus, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn, 1878, s. 36-68; *The Alexiad*, İng. trc. Elizabeth A. S. Dawes, In parentheses Publications Byzantine Series, Cambridge, 2000, s. 179-190; *Alexiad, Malazgirt'in Sonrası*, Trk. trc. Bilge Umar, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1996, s. 308-324.

22 Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara 1996, s. 23.

Anadolu'dan geçmek imkânına sahip oldular (1 Temmuz 1097). Sefer halindeki birlikler Konya üzerinden güneye doğru ilerlediler²³. Uzun bir yolculuğun ardından Antakya önlerine gelip şehri kuşatma altına aldılar.

3. Fâtımî Elçilik Heyeti Antakya Önlerinde

Michael Köhler, *Historia Belli Sacri*²⁴ adlı kaynağı dipnot göstererek, Haçlı-Fâtımî ilişkilerini Antakya kuşatmasından daha erken bir tarihe dayandırmaktadır²⁵. Nitekim söz konusu kaynağa göre Haçlılar İznik önlerindeyken Bizans İmparatoru I. Aleksios'un tavsiyesine uyarak Kahire'ye bir elçilik heyeti göndermişti (Mayıs-Haziran 1097). Hugh of Bellafayre, Bertram of Scabrica ve Peter of Picca'dan oluşan bu heyet, Vezir el-Efdâl'e yazılan mektubu Kahire'ye ulaştırmakla görevlendirilmişti. Mektupta, Haçlıların Kudüs yolunu hacılar için özgürleştirmek istedikleri açıkça belirtilmişti. Ayrıca el-Efdâl'in bu süreçte kendilerine dost olması yolunda tavsiyelerde bulunulmuştu. Sadece *Historia Belli Sacri*'de bulunan bu bilgiler son derece kıymetlidir²⁶. Nitekim Haçlı-Fâtımî ilişkilerine yer veren eserlerin neredeyse tamamı, tarafların Antakya kuşatması (Ekim 1097-Haziran 1098) sırasında etkileşime geçtikleri üzerine bir anlatı sunmaktadır. Serkan Özer'in hazırladığı *Fâtımî-Haçlı İlişkileri: 1098 – 1171* adlı doktora tezinde taraflar arasındaki ilişkilerin temelini Antakya kuşatması sırasında atıldığını belirtmiştir²⁷. Ancak süreç kapsamlı bir şekilde incelendiğinde *Historia Belli Sacri*'de geçen bilgilerin mantıksal olarak oldukça tutarlı olduğu görülmektedir. Kanaatimizce el-Efdâl'in Antakya önlerine gönderdiği elçilik heyeti belirli bir sürecin parçası idi. Yani kurulan diyalogun ilk olarak Haçlılar eliyle gerçekleştirilmiş olabileceği büyük bir olasılıktır. Öyle ki Fâtımî elçilerini Antakya önlerine sürükleyecek bir etkileşimin daha öncesinde yaşanmış olması gerekmektedir.

el-Efdâl'in Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos ile politik yakınlaşmasına dikkat çekilmişti. Haçlılardan vasallık yemini alan imparator, Ortadoğu'daki siyasî parçalanmışlığın gayet farkında idi. Dolayısıyla Haçlılara Fâtımîlerle dostluk kurma yolunda tavsiyelerde bulunması oldukça normal bir durumdu. Öte yandan Haçlı-Fâtımî ilişkilerinin gerek başlamasında gerekse de şekillenmesinde, İmparator Aleksios'un el-Efdâl'e yolladığı

23 Haçlıların Anadolu'dan geçtiği yollar için bkz. Runciman, *a.g.e.*, I, s. 144-149; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Belleten*, LXV/243 (2001), s. 571-582.

24 *Historia Belli Sacri* (Tudebodis imitatus et continuatus. Historia peregrinorum euntium Jerusalem ad Liberandum Sanctum Sepulcrum de potestate ethnicorum), RHC Occ III, Paris 1866, s. 165-229.

25 Michael A. Köhler, *Alliances and Treaties between Frankish and Muslim Rulers in the Middle East, Cross-Cultural Diplomacy in the Period of the Crusades*, c. I, İng. trc. Peter M. Holt, Brill, Leiden 2013, s. 35. Thomas Asbridge ve Nicholas Morton da aynı minval üzerine bir anlatı sunmuşlardır. Thomas Asbridge, *The First Crusade - A New History: The Roots of Conflict Between Christianity*, Oxford University Press, London 2004, s. 285; Nicholas Morton, *Encountering Islam on the First Crusade*, CUP, Cambridge 2016, s. 145.

26 *Historia Belli Sacri*, s. 181.

27 Serkan Özer, *Fâtımî-Haçlı İlişkileri (1098-1171)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2015, s. 40.

mektupların oldukça büyük bir payı vardı. Nitekim Askalân Savaşı'nda (12 Ağustos 1099) Haçlılar bu mektupları el-Efdâl'in çadırında ele geçirecekler ve asıl niyetlerini açığa vuran imparatora öfkelenecektir.

Bu noktada benimsediğimiz görüş; Haçlıların üç kişiden oluşan elçilik heyetini Aleksios'un tavsiyesi ile Kahire'ye gönderdiği, yollanan mektupta seferin mâhiyeti hakkında el-Efdâl'e bilgiler verildiği ve dostluk kurma yolunda el uzatıldığı yönündedir. Söz konusu gelişmenin devamında ise Fâtımîlerin politik planları devreye girmiş ve Mısır'dan hareket eden elçilik heyeti Antakya önlerindeki Haçlı ordugâhında yerini almıştı. Dolayısıyla tarafların ikinci kez masaya oturmaları Antakya kuşatması sırasında (Şubat 1097) meydana gelmişti. 21 Ekim 1097 tarihinde başlayan bu kuşatma, Haçlı Seferleri tarihi bakımından bir kırılma noktasıdır. Zira kuşatma Haçlı ordusu adına oldukça zorlu geçmiş²⁸ ve dokuz ay gibi uzun bir süre devam etmiştir²⁹. Bu süreçte karşılarında herhangi bir ordu göremeyen Haçlılar, ancak şehri ele geçirmeleriyle güçlerini toparlayabilmişlerdir. Kuşatma sırasında hem maddî hem de manevî anlamda zor günler geçiren Haçlılara karşı iyi teçhiz edilmiş bir Müslüman gücün saldırması, seferin amacına ulaşmasını engelleyecek ve belki de Haçlı Seferlerinin sonunu getirecekti.

Antakya hâkimi Yağısryan, şehrin sahip olduğu olanakları sonuna kadar kullanarak uzun bir süre kuşatmaya karşı koyabildi. Bunun yanı sıra Halep, Dımaşk ve Musul gibi bölgenin önemli güç odaklarına yardım etmeleri konusunda elçiler göndererek beklemeye koyuldu. Fakat bölgede bulunan siyasî karışıklık ve nüfuz mücadeleleri bu yardımın ulaşmasını geciktiriyordu³⁰. Son olarak yola çıkan Musul Vâlisi Kürboğa yönetimindeki müttetik Müslüman ordusunun Urfa önlerinde oyalanması başta olmak üzere birtakım stratejik hatalar yapması ve bu yüzden gecikmesi neticesinde şehir bir hile yoluyla 3 Haziran 1098'de Haçlıların eline geçti. Antakya'nın ele geçirilmesi, I. Haçlı Seferi'nin başarıya ulaşmasındaki en büyük etmenlerdendi. Zira çok kritik bir anda gelen bu başarı Haçlıları yok olmaktan kurtarmış ve seferin devam etmesini sağlamıştı.

İşte böylesine önemli bir kuşatma sırasında Fâtımî elçilik heyeti Haçlı ordugâhına giderek görüşmelerde bulunmuştu. Yaşanan bu olay dönemin kaynaklarında yer almış ve

28 Fulcherius Carnotensis Haçlıların içine düştüğü zor durumu şöyle tasvir ediyor; “Açlıktan ölmek üzere olan insanlar henüz büyümekte olan fasulye saplarını, olgunlaşmamış otları tuzlayarak yiyor ve hatta odun olmadığından deve dikenlerini çiğ çiğ yutmaya çalışarak dillerinin parçalanmasına neden oluyorlardı. Ayrıca atları, eşekleri, develeri, köpekleri hatta fareleri yiyenler bile vardı. Yoksullar ise hayvan derilerini ve hububat tohumu olarak kullanılan gübreleri de yiyorlardı.” Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium, Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)*, Trk. trc. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 80.

29 Aydın Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015, s. 77-95.

30 Serkan Özer, “Haçlıların Antakya'yı Zaptına İslam Dünyasının Tepkileri”, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1, Aralık 2015, s. 66-71.

bütün tarihçiler tarafından kabul edilmiştir³¹. Burada tartışma konusu olan nokta ise mezkûr görüşmenin kapsamı ile alakalıdır. Taraflar arasında bir antlaşma oldu mu? Yoksa Fâtımîler istedikleri sonucu elde edemeden geri dönmek zorunda mı kaldılar? Çalışmanın devamında bu sorular üzerinde durup, elde edilen bilgiler doğrultusunda doğru ve objektif sonuçlar çıkarmaya gayret sarf edilecektir. Fakat öncelikle Fâtımîleri böyle bir siyasî yakınlaşma içerisinde iten faktörler üzerinde durmakta yarar vardır.

4. Fâtımî-Selçuklu Münasebetleri

Fâtımîler ile Selçukluların Suriye bölgesinde mezhebî ve siyasî anlamda verdikleri uzun soluklu mücadelenin taraflar arasında bir husumet doğurduğu, Haçlılarla yapılacak ittifak fikrinin daha çok bu neden etrafında şekillendiği düşünülmektedir. Bu yüzden konunun daha iyi anlaşılması için Fâtımî-Selçuklu münasebetlerine göz atmak gerekmektedir.

Selçuklular, Tuğrul Bey (1040-1063) ile başlayan sonrasında Alparslan (1064-1072) ve Melikşah (1072-1092) tarafından da devam ettirilen Ortadoğu politikası gereği Suriye ve Mısır topraklarını hâkimiyet altına almak, Sünnî gücü egemen kılmak ve bununla birlikte İslâm âleminde manevî birliği sağlamak yolunda önemli adımlar atmışlardır³². Mezkûr amaç Selçuklular ve Fâtımîleri karşı karşıya getirmiştir. Bu durum ise aralarında uzun sürecek bir husumetin doğmasına sebep olmuş ve Haçlı-Fâtımî ilişkilerinin ilk evresine yön vermiştir.

Selçukluların Ortadoğu politikası doğrultusunda attıkları en büyük adım şüphesiz Bağdat Seferi³³ (1055) ile olmuştu. Büveyhîlerin (932-1062) Bağdat Vâlisi olan ve Fâtımîlerle yeri geldiğinde iş birliği yapmaktan çekinmeyen Arslan Besâsîr'nin baskısından bunalan halife, kurtuluşu Tuğrul Bey'de aramış ve yardım talebinde bulunmuştu. Durumu bir fırsat olarak gören Tuğrul Bey, bu daveti kabul ederek Bağdat seferine çıkmış ve sonucunda Abbâsîleri

31 Fâtımî elçilik heyetinin Haçlılarla görüşme yaptığından bahseden kaynaklar; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, İng. trc. A. C. Krey-E.A. Babcock, New York 1943, s. 223-224; Raymond d'Aguilers, *Historia Francorum Qui Ceperunt Jerusalem*, İng. trc. J. Hugh Hill-Laurita L. Hill, Philedelphia 1968, s. 40-41; Robert of Monk, *History of the First Crusade*, İng. trc. Carol Sweetenham, Routledge, New York 2016, s. 36-37; Albert of Aachen, *History of the Journey to Jerusalem*, c. I, İng. trc. Susan B. Edgington, Routledge, New York 2016, s. 123-124; Baldric of Bourgueil, *History of the Jerusalemites*, İng. trc., Susan B. Edgington, The Boydell Press, Woodbridge 2020; Anselm of Ribemont, "to Manasses; Arcbishop of Reims (Epistulae et chartae)", İng. trc. Malcolm Barber-Keith Bate, *Letters from the East; Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th-13th Centuries*, Burlington 2010, s. 30; Stephen the Count of Blois, "to his wife: Adela (Epistulae et chartae)", İng. trc. Malcolm Barber-Keith Bate, *Letters from the East; Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th-13th Centuries*, Burlington 2010, s. 30; *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum, The Deeds Of the Franks and the Other Jerusalem-Bound Pilgrims*, ed. Nirmal Dass, Rowman & Littlefield Puplichers, New York 2011, s. 38; Peter Tudebode, *Historia de Hierosolymitano Itinere*, nşr. John Hugh Hill ve Laurita L. Hill, The American Philosophical Society, Philadelphia 1974, s. 52; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-tarih*, Trk. trc. Abdülkerim Özeydin, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi'l-tarih Tercümesi*, X, İstanbul 1987, s. 228.

32 Bu süreç hakkında bkz. Ayşe D. Kuşçu, "Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 27, Konya 2010, s. 637-664.

33 İbnü'l-Esîr, IX, s. 462-463.

Büveyhî hâkimiyetinden kurtararak Sünnî İslâm dünyasının manevî lideri konumuna yükselmişti (1055). Böylelikle Büveyhîlerin hüküm sürdükleri Irak, Irak-ı Acem ve Fars bölgelerini de hâkimiyeti altına alan Selçuklular Ortadoğu'ya açılma yolunda en büyük adımı atmışlardı.

Bir süre sonra Alparslan tarafından gerçekleştirilen 1071 yılındaki Mısır Seferi de yine aynı amaç doğrultusunda yapıldı. Fakat Kuzey Suriye bölgesine kadar ilerleyen Alparslan, İmparator Romanos Diogenes'in (1068-1071) doğu seferine çıktığı haberini alınca geri dönmek zorunda kaldı. Ayrıca 1072 yılında Mâverâünnehir bölgesinde gerçekleşen ani ölümü, onun bu meseleyle bir daha ilgilenmesine engel oldu. Bu tarihten itibaren ise başa geçen sultanlar devletin diğer meseleleriyle meşgul olmaları sebebiyle bu politikaya ağırlık veremediler. Bu nedenle Türkmenleri kullanarak, Ortadoğu üzerinde yayılmacı bir tutum sergilediler ve bu yolla bölgedeki Fâtımî gücünü zayıflatıldılar.

Alparslan'ın Bizans ordusunu karşılamak üzere Suriye'den Malazgirt'e yöneldiği sıralarda kalabalık bir Türkmen kitlesi Azerbaycan ve Karabağ üzerinden Güney Suriye bölgesine girdi. Bu grupların başında Kurlu, Atsız ve Şöklü adında beyler bulunuyordu. Kısa süre sonra bölgede yerleşmeye ve iktisadî anlamda gelişimler göstermeye başladılar. İlk zamanlarda Fâtımî Veziri Bedr el-Cemâlî Türkmen kuvvetlerini kullanarak bölgedeki Arap güçlere karşı başarı sağladı. Ancak bir süre sonra aralarında ihtilâflar baş gösterince ilişkiler koptu. Nitekim Türkmen güçleri bölgedeki Fâtımî şehirlerine saldırmaya başladılar.

Atsız b. Uvak (1071-1079) yönetimindeki Türkmenlerin en önemli başarısı Kudüs'ü ele geçirmeleriyle gerçekleşti³⁴. Kudüs gibi semavî dinler açısından oldukça önemli olan bir şehirde artık Abbâsîler adına hutbe okutulmaya başlandı. Bu durum Fâtımîlerin İslâm dünyasındaki imajı açısından son derece olumsuz bir durumdu. Atsız'ın uzun bir süre kuşattığı Dımaşk'ı da Fâtımîlerin elinden alması Ortadoğu hâkimiyeti açısından oldukça önemli bir gelişme oldu. Zira Dımaşk Suriye bölgesinin en stratejik şehirlerinden biriydi. Bütün bunların sonucunda ise Fâtımîler için hayatî bir öneme sahip olan Suriye toprakları Selçukluların hâkimiyeti altına girdi.

Bölgedeki gücü ve nüfuzu artan Atsız'ın, Fâtımîleri ortadan kaldırmak ve Mısır'da Abbâsîler adına hutbe okutmak amacıyla gerçekleştirdiği Mısır Seferi³⁵ ise oldukça önemli bir hâdisedir. Zira hem Fâtımîler hem de Selçuklu tarihi açısından dönüm noktasıdır. 1076 yılında gerçekleşen sefer, askerî birliklerin yetersizliği ve yapılan birtakım taktiksel hatalar

34 Şehrin Selçuklu hakimiyeti ile ilgili dönemi hakkında bkz. Shimon Gat, "Selçuklular Kudüs'te", Trk. trc. Murat Öztürk, *Erdoğan Merçil'e Armağan*, ed. Emine Uyumaz vd., Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 549-582. Ayrıca bkz. Ergin Ayan, "Fatımiler, Selçuklular ve Haçlılar Arasında Kudüs", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, II/1, Haziran 2019, s. 1-12.

35 Sefer hakkında bkz. İbnü'l-Esîr, X, s. 101-102; Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 1989, s. 40-41; Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti (Siyasî Tarih)*, Nobel Yayınları, Ankara 2005, s. 71.

sonucunda başarısızlıkla sonuçlanmıştır³⁶. Dönemin Fâtımî veziri Bedr el-Cemâlî tarafından bertaraf edilen bu tehlike Mısır'da büyük bir korku yaşanmasına sebep olmuştur. Hatta Halife el-Müstansır Billah, İskenderiye'de kaçmak üzere gemiler hazırlatmış, halkın tepkisi üzerine ise bundan vazgeçmiştir³⁷. Atsız'ın yaptığı bu askerî harekât eğer başarılı olsaydı Fâtımî Devleti büyük bir darbe almış olacaktı.

Seferin başarısızlıkla neticelenmesinin ardından Atsız'ın Suriye'deki gücü ve kontrolü zayıfladı. Bu durumdan istifade etmek isteyen Fâtımîler yeniden gözlerini bu topraklara diktiler. Gerek Bedr el-Cemâlî gerekse de yerine geçen oğlu el-Efdâl bu doğrultuda birçok adım attılar³⁸. Fakat kalıcı bir başarı sağlayamadılar. Çünkü bölgede varlığını devam ettiren Selçuklu gücü bu duruma en büyük engeli teşkil etmekteydi³⁹. Nitekim Atsız bölgeye yeniden hâkim olabilmek adına büyük bir çaba harcamış ve toparlanmasını da bilmişti. Ancak bir süre sonra Suriye Selçuklu Meliki Tutuş tarafından ortadan kaldırılmıştı. Tutuş ise Atsız'ın göstermiş olduğu başarıyı sergileyememiş, Fâtımîlere karşı yeterli mücadelede bulunamamıştı. Ancak yine de Suriye bölgesindeki Selçuklu nüfuzunu ve iktidarını korumayı başarmıştı.

Sonuçta Fâtımîler bölgedeki Selçuklu gücünün hâlâ kırılmaz olduğunu görmüşlerdi. Özellikle Atsız'ın Mısır Seferi ile tehlikenin ne denli büyük boyutlara ulaşacağını da önceden tecrübe etmiş oldular ve Selçuklu tehlikesinden kurtulmak adına uygun bir ortam ve zamana ihtiyaç olduğu kanısına vardılar. Aradıkları uygun ortam ve koşulları ise Haçlıların sağlayabileceğini düşündüler ve bu düşünceleri doğrultusunda onlarla anlaşma yoluna gittiler.

Bu noktada üzerinde durulması gereken bir başka husus ise Büyük Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu durumdur. Melikşâh'ın ölümü sonrası baş gösteren taht kavgaları, yönetim mekanizmalarının zarar görmesine neden oldu ve devlet içerisinde kargaşanın hüküm sürmesine yol açtı⁴⁰. Suriye Selçuklu Devleti'nde de benzer bir durum söz konusuydu. Nitekim taht mücadeleleri sırasında Tutuş'un ölmesinin ardından devlet Halep ve Dimaşk olmak üzere oğulları arasında ikiye bölündü. Ayrıca bölgede; Antakya Vâlisi Yağısıyan, Musul Vâlisi Kürboğa, Suruç Emîri Artukoğlu Sökmen, Humus Emîri Cenahüddevle

36 Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 40-42; Ali Sevim, "Atsız b. Uvak", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 92-93.

37 Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 41.

38 Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 43, 66.

39 İbnü'l-Esîr, X, s. 228; Yusuf Derviş Gavanime, "el-Efdâl b. Bedrü'l-Cemali ve Birinci Haçlı Seferindeki Rolü", Trk. trc. Abdülkerim Özeydin, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatırası Sayısı, sayı 13, İstanbul 1987, s. 142; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Trk. trc. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s. 27; Seyyid, "Fâtımîler", s. 231; Yazılıtaş, *Fâtımî Devletinde Türkler*, s. 148.

40 Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (1105-1118)*, TTK, Ankara 1990, s. 89; a. mlf., "I. Haçlı Seferinin Başarıya Ulaşmasında Büyük Selçuklular'ın İçinde Bulunduğu Siyâsî ve İçtimâî Şartların Rolü", *USAD*, 5, Konya 2016, s. 5-17; Murat Öztürk, "Bilâdü's-Şâm'daki Haçlı Tehlikesine Karşı Sesini Duyuramayan Kadı, Âlim, Sefir: Ebû Sa'd el-Herevî", *USAD*, 11, Güz 2019, s. 158.

Hüseyin, Sincar Emîri Arslantaş ve Sümeysat Emîri Süleyman b. İlgazi gibi yerel statüde hâkimiyet süren siyasî aktörler de mevcuttu. Bütün bunlar I. Haçlı Seferi sırasında Suriye ve Filistin topraklarındaki siyasî durumunun ne denli parçalı bir yapı arz ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

5. Fâtımî Elçilik Heyeti Antakya Önlerinde

Fâtımî Devleti yukarıda zikredildiği üzere Selçuklu tehdidi altında yaşıyordu. Bu nedenle kaybedilen Suriye'yi yeniden ele geçirmek devletin devamı adına elzem bir mesele idi. Bu sıralarda ise Fâtımî Devleti'ni iktisadî ve ekonomik anlamda tekrardan ayağı kaldıran Bedr el-Cemâlî ölmüş yerine oğlu el-Efdâl geçmişti. el-Efdâl de babasının yolundan giderek sıkı bir yönetim anlayışıyla hareket etti ve gözünü Suriye topraklarına çevirdi. Suriye'de ise durum Selçuklular aleyhine karışmaya başlamıştı. Zira Tutuş, Berkyaruk ile girdiği saltanat mücadelesi sonucu hayatını kaybetmiş ve Suriye'deki toprakları oğulları tarafından paylaşılmıştı. Oğullarından Rıdvan Halep'e, Dukak ise Dımaşk'a hâkim olmuş ve bir süre sonra kendi aralarında mücadeleye girişmişlerdi⁴¹. Yine bu dönemde başka bir önemli gelişme daha meydana gelmiş; Haçlılar Antakya önlerine gelerek 21 Ekim 1097 yılında şehri kuşatma altına almışlardı.

Suriye'de istenilen ortamın oluştuğunu gören el-Efdâl ilk olarak 9 Şubat 1098⁴² tarihinde Haçlı ordugâhına bir elçilik heyeti gönderdi ve eş zamanlı olarak da Sûr'a asker sevk ederek burayı ele geçirdi. Antakya önlerine gönderilen elçilerin Haçlı liderleriyle yaptığı görüşmelerde neler konuştuğu, hangi konular üzerinde anlaşma sağlandığı kaynaklarda geçmemektedir. Ancak bu heyetin neden gönderildiği konusunda kaynaklar ortak etkenler üzerinde durmaktadırlar.

Willermus Tyrensis (ö. 1186), Fâtımîlerle Sünnî İslâm devletleri arasındaki anlaşmazlıktan bahsetmiş ve Fâtımîlerin, Türklerin elinde bulunan Antakya'nın Haçlılar tarafından kuşatılmasını olumlu bir gelişme olarak karşıladıklarını belirtmiştir. Ayrıca Türklerin Mısır topraklarına doğru yayılmasının Fâtımîlerde büyük bir kaygı yarattığını, bu durumun ise onları Haçlılarla yakınlaştırdığını vurgulamış ve tarafların ittifak arayışı içerisine girdiklerine değinmiştir. Ardından kuşatmanın uzun ve zorlu geçmesinin Fâtımî yönetimini harekete geçirdiğini, bu doğrultuda Haçlı ordugâhına gelerek muhasaraya devam edilmesi gerektiği konusunda destek ve yardım vaatlerinde bulduklarını yazmıştır⁴³. Albertus Aquensis (ö. 1120), Fâtımîlerin göndermiş olduğu elçilik heyetinin ayrıntılarına girmeden önce onlarla Türkler arasında geçmişten gelen bir husumetin bulunduğu dikkat çekmiştir. Heyetin 15 kişiden oluştuğunu ve bunların farklı dillerde konuşma becerilerine sahip olduklarını yazan

41 Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 86-93.

42 *Gesta Francorum*, s. 60.

43 William of Tyre, I, s. 223-224.

Aquensis, elçilerin ittifak ve dostluk kurmak üzere Haçlı ordugâhına geldiklerini açıkça doğrulamıştır⁴⁴. Haçlıların bölgeye varışlarını onlar için sevindirici bir gelişme olduğunu belirten Mısır heyeti, Türklerin ne denli tehlikeli faaliyetler yürüttüğünü belirtmiştir. Ardından Haçlılara, Antakya kuşatmasını sürdürmeleri yönünde istekleri olduğunu söyleyerek şehri gasıpların elinden alarak Bizans ve Hristiyanlara teslim etmeleri noktasında ricalarda bulunmuşlardır⁴⁵. Buradan anlaşıldığı üzere Fâtımî yönetimi vasallık yemininden ve Haçlı oluşumun muhtevasından haberdardır.

Raimundus Aguilers elçilerin gelmesini çok önemli bir gelişme olarak değerlendirmiş, heyetin Haçlılara dostluk ve imtiyaz konusunda sözler verdiğini, ardından kendi elçilerinin de dostluk antlaşması yapmak üzere onlarla birlikte yola çıktığını aktarmıştır⁴⁶. Robertus Monachus (ö. 1122) ise Fâtımî elçilerinin dostluk ve selamlarını sunmak üzere Haçlı liderleriyle görüştiklerini doğrulamaktadır. Gelen heyetin Mısır'a tâbi olunması karşılığında destek ve ikmal sözü verdiğini, Kudüs başta olmak üzere mukaddes yerleri özgürce ziyaret edebileceklerini bildirmektedir⁴⁷. Bu noktada Robertus Monachus, Haçlı liderlerinin “*Kudüs’ü ele geçirinceye kadar ellerindeki silâhları bırakmayacaklarını*” belirterek teklifi kesin bir şekilde reddettiklerini yazmıştır. Ancak Haçlı elçilerinin Mısır'a yollanması böyle bir durumda açıklanamaz bir hâl almaktadır. Anselm of Ribemont (ö. 1099), Reims Başpiskoposu Manasses'e yazdığı bir mektupta Kahire'den elçilerin geldiğine ve Mısır hükümdarının “*ne istersek yapmaya hazır olduğuna*” değinmiştir⁴⁸. Bir diğer görgü tanığı Champagne kontu Etienne de Blois (ö. 1102), karısı Adela'ya gönderdiği mektupta el-Efdâl'in Haçlılarla anlaşma sağlamak amacıyla elçiler gönderdiğinden bahsetmiştir⁴⁹. Birinci Haçlı Seferi'ne iştirak eden Peter Tudebodus, Babil Emiri olarak nitelendirdiği Fâtımî yönetiminin elçilik heyetinden bahsetmiş şehir kapısı önlerinde olduklarını doğrulamıştır⁵⁰. Baldric of Bourgueil (ö. 1130) Fâtımî elçilik heyetinin gelişini şans eseri olarak değerlendirmiş ve Antakya önlerinde buldukları bilgisini vermiştir⁵¹. Gesta Francorum ise aynı minval üzerine bir anlatı sunmuştur⁵². İslâm tarihçisi İbnü'l-Esîr de (ö. 630/1233) bu konuya yer vermiştir. Selçukluların Fâtımîler üzerinde kurduğu baskının giderek arttığını, özellikle Atsız'ın yapmış olduğu Mısır Seferi sonucunda Fâtımîlerin oldukça tedirgin olduğunu ve bu nedenle Haçlılara elçiler göndererek onları Suriye'yi ele geçirmek üzere davet ettiklerini belirtmiştir⁵³.

44 Albert of Aachen, I, s. 123-124.

45 Albert of Aachen, I, s. 124.

46 Raymond d'Aguilers, s. 40-41.

47 Robert of Monk, s. 36-37.

48 Anselm of Ribemont, s. 30.

49 Stephen the Count of Blois, s. 30.

50 Peter Tudebode, s. 52.

51 Baldric of Bourgueil, s. 86.

52 Gesta Francorum, s. 38.

53 İbnü'l-Esîr, X, s. 228.

Görüldüğü üzere elçilik heyetinin Fâtımîler tarafından neden gönderildiği konusunda kaynaklar hemfikirdir. Fakat antlaşmaya varıp varmadıkları tartışmalı bir konudur. Çünkü oldukça değişken koşullar altında yaşanan birtakım olaylar bu ittifakı net bir şekilde gözler önüne sermemiştir. Ancak Antakya kuşatması sonrasında şekillenen bazı gelişmeler bu görüşmenin içeriği hakkında ipuçları vermektedir.

6. Haçlı-Fâtımî İttifakı

Çalışmanın şüphesiz en dikkat çeken noktası taraflar arasında kurulduğu öne sürülen ittifaktır. Haçlı Seferleri tarihi boyunca sıkça tesadüf edilen bu tablo seferlerin mahiyetine ve Müslümanların cihad anlayışına ters düşen bir durum olması nedeniyle üzerinde durulması gereken bir mevzudur. Haçlılar ve Müslüman güçler arasında kurulan ittifaklardan ilki ve en önemlilerinden olan Haçlı-Fâtımî yakınlaşması dönemin kirli siyasetini gözler önüne sermesi bakımından oldukça önemlidir.

9 Şubat 1098 tarihinde Haçlı reisleriyle görüşen Fâtımî elçilik heyetinin bir ittifak arayışı içinde olduğu aşikârdır. Ancak bu görüşmenin bir antlaşmayla sonuçlanıp sonuçlanmadığı konusunda görüş ayrılıkları mevcuttur. Bazı tarihçiler Fâtımîlerin ittifak girişiminin neticesiz kaldığını belirtirken, bazıları da aralarında bir ittifak kurulduğu yönünde fikir beyan etmişlerdir. Yusuf Derviş Gavanime'ye göre Suriye ve Filistin bölgesindeki Selçuklu gücünün kırılması adına Haçlılarla ittifak yapan el-Efdâl, karşılığında Filistin'i alacaktı. Haçlılar ise Selçukluların elindeki toprakları elde edecek ve Kudüs'e küçük gruplar hâlinde gelerek haç görevlerini tamamlamış olacaktı⁵⁴. Haçlı Seferleri konusunda en önemli tarihçilerden biri olan Steven Runciman, el-Efdâl'in Selçukluların elinde bulunan toprakları ele geçirmek adına Haçlılara gönderdiği elçilik heyetinin bir sonuç alamadığını söylemektedir⁵⁵. Fâtımî Devleti tarihçisi Eymen Fuâd Seyyid de Runciman'ın bu görüşüne katılmaktadır⁵⁶. Ülkemizdeki önemli Haçlı tarihçilerinden biri olan Aydın Usta somut bir ittifak yaptıkları konusunda belirsizliğin hâkim olduğu fakat Selçukluların ortak düşman olarak kabul edilmesi yönünde bir anlaşmaya vardıkları konusunda fikir beyan etmiştir⁵⁷. Ebru Altan ise Haçlı ordugâhında yer alan elçilik heyetinin Haçlılarla bir ittifak arayışı içerisinde olduğunu doğrulayarak; Türklere karşı kurulması planlanan iş birliğinin Fâtımîlerin politik beklentileri doğrultusunda şekillendiğini fakat Haçlılar nezdinde kabul görmediğini yazmıştır⁵⁸.

54 Gavanime, "el-Efdâl b. Bedrû'l-Cemali", s. 139-154.

55 Runciman, *a.g.e.*, I, s. 176, 205; a. mlf., "The First Crusade: Antioch to Ascalon", *A History of the Crusades*, I, ed. Kenneth M. Setton, The University of Wisconsin Press, London 1969, s. 316.

56 Eymen Fuâd Seyyid, "Efdâl Bin Bedrû'l-Cemali ve Fâtımîlerin Haçlılara Karşı Güttüğü Siyaset", *Uluslararası Selâhaddin Eyyubi Sempozyumu Bildirileri*, Diyarbakır 1997, s. 144.

57 Usta, *Çıkarların Gölgesinde*, s. 63-65; a. mlf., *Haçlı Hikâyeleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 30-31.

58 Ebru Altan, *Antakya Haçlı Prinçipliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*, TTK, Ankara 2018, s. 60.

Aydın Çelik, Fâtımîlerin ilk başlarda Haçlı seferinin mahiyetini idrak edemediklerini, bu harekâtı Selçuklulara karşı bir fırsat olarak değerlendirmek niyetinde olduklarını dile getirmiştir. el-Efdâl'in Haçlılarla anlaşmak üzere harekete geçtiğini fakat bu yakınlaşmaların bir ittifak ile neticelenmediğini belirtmiştir⁵⁹. Carole Hillenbrand, el-Efdâl'in böylesine kritik bir anda Kudüs'ü zapt etmesini sorgulayarak, bu hareketi şehri Haçlılara karşı korumak amacıyla mı yaptığı yoksa onlar adına mı ele geçirdiği üzerine sorular üretmiştir. Bununla birlikte el-Efdâl'in mevzubahis süreçte Türkler yerine Haçlıları yeğlediğini ve bu doğrultuda Selçuklularla arasına bir tampon devlet oluşturmayı umduğunu yazmıştır. Ayrıca Fâtımîlerin Bizans ile yakınlaşmasına da dikkat çeken yazar, Haçlı oluşumunun hedeflerini tam olarak kavrayamayan el-Efdâl'in sonuçta büyük bir hayal kırıklığına uğradığını da belirtmiştir⁶⁰. Malcolm Lambert, Fâtımî elçilik heyetinin Selçuklulara karşı kurulacak politik birlikteliğe her daim açık olduğu üzerinde durmuş, fakat Kudüs'ün el-Efdâl tarafından ele geçirilmesiyle ittifak görüşmelerinin sonuçsuz kaldığını vurgulamıştır⁶¹. Thomas Asbridge ise İmparator Aleksios Komnenos'un önerisiyle temas kuran tarafların antlaşma masasına oturduğunu ve Antakya önlerindeki müzakerelerin bir hayli uzun sürdüğünü yazmıştır. Müşterek beklentilerin gün yüzüne çıkmasının ve aradan geçen süre içerisinde Haçlı ordusunun durumunun iyileşmesinin taraflar arasındaki ilişkilerin soğumasında rol oynadığının altını da çizmiştir⁶². Farhad Daftary, el-Efdâl'in Suriye'nin Türk emirlerine karşı Haçlılarla kurduğu diplomatik ilişkiye dikkat çekerek, Fâtımîlerin Haçlı tehdidini hafife alması sonucunda hazırlıksız yakalandığını ve bu doğrultuda attığı politik adımların tamamen başarısız olduğunu yazmıştır⁶³. Serkan Özer doktora tezinde, Fâtımîlerin Haçlılarla politik bir yakınlaşma içerisine girdiğini kabul etmiş fakat sürecin herhangi bir ittifak ile sonuçlanmadığını savunmuştur⁶⁴. Ayrıca yazar Haçlıların Kudüs'e ulaşmaya dek Fâtımîleri antlaşma maddeleri hususunda oyaladığını düşünmüştür.

Michael Köhler, Haçlı-Müslüman ittifaklarını ele aldığı değerli eserinde, Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un taraflar arasında birleştirici bir rol oynadığına dikkat çekmiştir. İlişkilerin ilk başlarda yolunda gittiğini fakat Antakya kuşatmasının ardından durumun değiştiğini ifade eden Köhler, Haçlı elçilerinin Kahire'ye ön antlaşmayı resmileştirmek için gittiğini iddia etmiştir. Ardından heyetin bir yıl süreyle neden Mısır'da tutulduğunu sorgulamış ve bu durumun İmparator Aleksios Komnenos'un Mısır'a gönderdiği mektuplarla alâkalı olacağını düşünmüştür. Türk varlığına karşı tarafların bir araya geldiğini fakat ortada üzerinde anlaşılabilen birtakım maddelerin söz konusu olduğunu vurgulayan yazar, Haçlıların Kudüs'ü kuşatmalarının Mısır yönetimi açısından şaşırtıcı bir gelişme

59 Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, s. 386.

60 Carole Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, Routledge, New York 2017, s. 43-48.

61 Malcolm Lambert, *Crusade and Jihad: Origins, History, Aftermaths*, Profile Books, London 2016, s. 84.

62 Asbridge, *The First Crusade-A New History*, s. 285-286.

63 Daftary, *İsmaililer Tarih ve Öğretileri*, s. 380.

64 Özer, *Fâtımî-Haçlı İlişkileri (1098-1171)*, s. 43.

olduğunu ve el-Efdâl'in kendini ihanete uğramış biri olarak gördüğünü belirtmiştir⁶⁵. Nicholas Morton ise Selçuklu-Fâtımî husumetinin yön verdiği bu süreci İznik Kuşatması sırasında Kahire'ye gönderilen elçilik heyeti ile başlatmış ve elçilik heyetinin niyetinin bariz olduğunu, Haçlıların da bu doğrultuda sağlanacak desteğe ihtiyaç duyduklarını açıkça belirtmiştir. Taraflar arasındaki ilişkilerin Haçlıların elde ettikleri başarılarla endeksli değişmiş olduğunu da altını çizmiştir⁶⁶.

Kanaatimizce gerek kaynaklarda geçen ipuçları gerekse de süreç içerisinde gelişen olaylar taraflar arasında bir ön anlaşmanın yapıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Fakat bunun uygulanması noktasında sorunların çıktığı aşikârdır. Zira neredeyse yok olmak üzere olan Haçlıların, Antakya zaferinin ardından toparlanmaları ve devamında ana misyonlarından herhangi bir taviz vermek istememeleri buna neden olmuştur. Fâtımî elçilerinin, Kudüs'ü ele geçiren Haçlıları antlaşmaya uymadıkları yönünde kınaması önemli bir ipucudur. Şöyle ki, Haçlıların güneye inmeleri ve Kudüs'ü ele geçirmeleri karşısında el-Efdâl'in hayal kırıklığına uğradığı ve Haçlılara bu minval üzerine sitemlerde bulunduğu kaynaklarda geçmektedir. Nitekim İbnü'l-Esîr şunları kaleme almıştır: “(*el-Efdâl*) Haçlılara elçi gönderip yaptıkları işleri yadırgadığını bildirdi ve onları tehdit etti.”⁶⁷ İbn Müeyesser (ö. 677/1278) de aynı doğrultuda bir anekdot yazmıştır: “*Efdâl bir elçiyi Frenklere göndermiş, yaptıklarından dolayı sitemlerini iletmişti.*”⁶⁸ el-Efdâl'in şehrin savunulması noktasında tedbir almaktan kaçınması, bu konuda rahat davranması bir başka delil olarak gösterilebilir⁶⁹. Fâtımîlerin, Kudüs'ü korumak anlamında yeterli tedbirleri almadığına dikkat çeken İbn Zâfir (ö. 613/1216) şunları kaleme almıştır: “*Oradakiler Frenklere karşı koyacak güçte değillerdi. Şehrin Artuklu yönetiminde kalması Müslümanlar açısından daha iyi olurdu.*”⁷⁰ Dahası bölgede yeterli miktarda Fâtımî askerî birliklerinin bulunmaması, Haçlı harekâtını kendileri açısından tehlike olarak görmediklerini akla getirmektedir. Bilindiği üzere Haçlılar Antakya'yı ele geçirdikten sonra tüm güçleriyle güneye doğru ilerlediler. Bu süreçte Fâtımî yönetimi ise tedbir almaktan ısrarla kaçındı. el-Efdâl, Haçlı askerî harekâtının kendilerine zarar vermeyeceği yönünde oldukça emindi. Nitekim güçlü askerî birliklerini bölgeye sevk etmeye gerek duymadı. Bu kararı, taraflar arasında bir yakınlaşmanın mahiyeti üzerine bazı ipuçları sunmaktadır. Diğer türlü bu pasif yönetimi anlamlandırma noktasında bir neticeye ulaşmak mümkün görünmemektedir. Nitekim tarihçi İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470) de Haçlı harekâtı sırasında el-Efdâl'in bu tutumunu oldukça ilginç bulmuş ve şunları ifade etmiştir:

65 Köhler, *Alliances and Treaties*, s. 35, 44-46, 53.

66 Morton, *Encountering Islam on the First Crusade*, s. 145-150.

67 İbnü'l-Esîr, X, s. 237. Michael A. Köhler de minval üzerine fikir beyan etmiştir. Bkz. Köhler, *Alliances and Treaties*, s. 53.

68 İbn Müeyesser, *el-Müntekâ min ahbâri Mısır*, ed. F. Masse, Kahire 1919, s. 39.

69 Michael Brett, el-Efdâl'in olaylara çok geç müdahil olduğu üzerinde durmuştur. Bkz. Brett, *The Fatimid Empire*, s. 233.

70 İbn Zâfir, *Ahbarü'd-Düvelü'l-münkatt'a*, ed. A. Ferre, Kahire 1972, s. 82.

“Efdâl Mısır’daki askerî güçlerini çıkarmayı denemedi. Yeterli gücü olduğu halde buna engel olan sebebin ne olduğunu anlamıyorum...”⁷¹ Ayrıca Haçlıların Kudüs saldırısının Fâtımî yönetimi tarafından beklenmedik bir gelişme olarak karşılanması da oldukça ilginçtir. Tüm bunlar bir araya getirildiğinde, Antakya önlerinde somut bir antlaşmaya varıldığı fakat Haçlıların durumlarını düzelttikleri andan itibaren bu mutabakata uymadığı ortaya çıkmaktadır.

7. Planlar ve Ortak Beklentiler

Haçlıların Doğu’da bir güç olarak ortaya çıkması ve Fâtımîlerle yakınlaşma içerisine girmeleri çok odaklı beklentilerin şekillendirdiği bir durumdu. Ortak amaçlar doğrultusunda oluşan bu beklentiler ise doğal olarak siyasî anlamda bir birlikteliği de beraberinde getiriyordu. Şöyle ki, basiret sahibi bir politikacı olan İmparator Aleksios Komnenos dönemin şartlarını çok iyi değerlendirebiliyordu. Vasallık yemininin kendisine imparatorluğun eski topraklarını tekrardan kazandırma fırsatını sağlayacak olması bile oldukça önemli bir gelişmeydi. Bu nedenle Haçlılar kendi ülkesi için tehlike arz etse de başarılı olmalarını istiyordu. Fakat bu isteğinin gerçekleşmesini kolaylaştırabilecek bir müttefike ihtiyacı vardı. Bunun için ise en uygun aday şüphesiz Fâtımîler idi. Çünkü son yıllarda Bizans ile kurdukları iyi ilişkiler, ortak düşman olan Selçuklulara karşı oluşacak bir ittifaka seve seve katılmaları sonucunu doğuruyordu. Bu ittifak bir bakıma Bizans’ın himayesinde görünen ve ettikleri yemin gereği alacakları toprakları imparatora teslim edecek olan Haçlılarla yapılması anlamına geliyordu. Fakat durum böyleyken bazı tarihçilerin el-Efdâl’in Haçlıları Bizans’ın paralı askerleri olarak gördüğü ve ittifak yapma girişiminin daha çok bu yanılgıdan kaynaklandığı üzerine yapmış oldukları değerlendirmeler yanlış görünmektedir. Çünkü bilgi ve istihbarat ağı oldukça kuvvetli olan el-Efdâl onların paralı asker statüsünde olmadıklarını pek tabii biliyordu. Düştüğü en büyük yanılgı ise Haçlıların I. Aleksios’a karşı ettikleri vasallık yemini başta olmak üzere yaptıkları antlaşmaya bağlı kalacakları ve bölgeye yerleşme amaçlarının olmayacağı yönündeydi.

Bizans uzun süredir baskısı altında kaldığı Türk gücüne zarar verecek ve eskiden kaybettiği toprakları kendisine yeniden kazandırma fırsatı sağlayacak Haçlı Seferiyle kârlı çıkacaktı. Fâtımîler ise Selçukluların Haçlılarla uğraştığı süre içerisinde Filistin topraklarını alarak devletin kalbi olan Mısır’ı emniyete alacaklardı. Haçlıların öncelikli amacı ise oldukça yabancı oldukları bu coğrafyada güçlenene kadar kim olursa olsun bir müttefik bulmaktı. Sonuç olarak oluşan ortam gerek Haçlı ve Bizans’ın gerekse de Fâtımîlerin beklentilerini karşılıyordu. Ancak ileride Haçlıların vasallık yeminini unutup hem Bizans’a hem de Fâtımîlere sırt dönmesi bu üçlü güvenciyi bozacak ve işleri tamamen tersine çevirecekti.

71 İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm 'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve 'l-Kâhire*, c. V, Beyrut 1992, s. 146-147.

Bizans İmparatoru Aleksios'un Haçlılara, bölgeye vardıklarında Fâtımîlerle irtibata geçmeleri konusunda yapmış olduğu tavsiye taraflar arasındaki yakınlaşmaya bir anlamda ön ayak olmuştu. el-Efdâl'in ise İmparator Aleksios'la Haçlılar konusunda sürekli bir irtibatta olduğu kesindir. Bu haberleşme büyük bir olasılıkla Haçlıların Kuzey Suriye'ye varmalarından önce de yapılmaktaydı. Zira imparatorun Haçlılara, Fâtımîlerle ittifak yapmaları konusunda tavsiyede bulunmasını bu durumla ilişkilendirmek yanlış olmayacaktır.

Haçlı ordugâhına ulaşan elçilerin ne amaçla gönderildikleri yukarıda zikredilmişti. Yaklaşık bir ay boyunca burada kalan heyet, Haçlı reisleri ile birçok defa görüşme yapmıştı. Görüşmelerin uzamasına, oluşturulacak ittifakın koşulları üzerinde yapılan pazarlıkların etki etmiş olduğu teorisi akla daha yatkındır.

Yapılan görüşmelerin ardından 5 Mart 1098'de Fâtımî elçileri geri döndüler. Fakat yalnız değillerdi. Çünkü yanlarında bölgedeki yağmalardan elde ettikleri hediyelerle gelen küçük bir Haçlı elçilik heyeti de vardı⁷². Haçlıların antlaşmayı düşünmediği bir devlete çeşitli hediyelerle birlikte elçiler göndermesinin nedeni ne olabilirdi? Belki de gelişen ilişkilerin devam etmesini istiyorlardı. Çünkü karşılıklı bir ön anlaşma yapılmıştı ve bundan sonra konuşulacak mesele ise sadece anlaşmanın koşullarıydı. Haçlı elçileri de büyük bir olasılıkla bu sebeple gönderilmişlerdi. Haçlıların anlaşma sürecini uzatma amacı ise herhangi bir taviz vermeden dostluğu devam ettirmek ve güçlerini toparlayana dek Fâtımî tehlikesini bu yolla uzak tutmaktı. Bu süreç içerisinde Fâtımîlerin bütün isteklerine olumlu yaklaşmış olmaları da ihtimâl dâhilindedir.

Yapılan görüşmeler sürecinde üzerinde durulması gereken bir başka ayrıntı ise Haçlı tarafının, Fâtımî elçilik heyetine hediye olarak sunduğu, Antakya'yı savunan Türk askerlerinin kesik başlarıdır. Bu davranışın ardında yatan sebep "*düşmana*" bir göz dağı vermekten daha fazlasıydı. Fâtımîlerin bölgedeki Türk nüfuzundan rahatsız olduğunun bilincinde olan Haçlılar, bu yolla onların arzularını gerçekleştirecek güce sahip oldukları mesajını veriyorlardı. Dolayısıyla diplomatik yakınlaşma içerisinde olan taraflar açısından bu korkunç hediye oldukça önem arz etmekteydi.

Haçlıların somut anlamda kendilerini kısıtlayacak bir antlaşmaya yanaşmak istemedikleri ortadadır. Ancak Antakya kuşatması sırasında düştükleri kötü durum onları bu ittifaka girmeye bir anlamda zorlamıştı. Zira uzayan bu muhasaranın yanında bir de Fâtımî güçlerinin üzerlerine gelmesi en son isteyecekleri senaryo olurdu. Bu nedenle dönemin en büyük gücü olarak gördükleri⁷³ Fâtımîleri kendi yanlarına çekmek için Haçlı fikrinden taviz vermeleri çok da ağırlarına gitmeyecekti. Benzer bir durumu Suriye'deki güçlere karşı da uygulamaya

72 Raymond d'Aguiers, s. 41.

73 Willermus Tyrensis, Fâtımîlerin sahip olduğu zenginlik ve askerî güçleriyle bölgedeki en büyük Müslüman devlet olduğunu yazmaktadır. Bkz. William of Tyre, I, s. 223.

çalışmışlardı⁷⁴. Nitekim İbnü'l-Esîr bu konuda şunları yazmaktadır: “*Haçlılar bu sırada hileyle başvurup Antakya Emîri Yağısıyan'a yardım etmesinler diye Halep ve Dimaşk emîrlerine mektup yazarak: “Biz sadece daha önce Rumların elindeki yerleri almak üzere geldik, başka yerlerde gözümüz yoktur” demişlerdi.*”⁷⁵ Fakat teklif bu emîrlikler tarafından inandırıcı bulunmayarak geri çevrilmişti. Ayrıca Pierre L'ermite öncülüğünde Kürboğa ile anlaşmak üzere gönderilen elçilik heyetinin yapılan görüşmeler sırasında Fâtımîlere karşı birlikte hareket etme teklifi, canlarını kurtarmak adına diplomaside her türlü yola başvurabileceklerini göstermektedir. Buna benzer hileleri Fâtımîlerle anlaşma aşamasında da yapmış olmaları büyük ihtimâldir.

el-Efdâl için her şey yolunda gidiyordu. Selçuklu güçleri Kuzey'de Haçlılarla mücadele ederken, o Güney Suriye'deki eski topraklarını artık rahatlıkla ele geçirebilirdi. Elçileri Antakya'ya yollamasının hemen ardından Sûr'a asker sevk edip burayı ele geçirdikten sonra Artukluların elinde bulunan Kudüs'ü kuşatma altına aldı. 40 gün süren kuşatmanın ardından Temmuz 1098'de şehri ele geçirdi. İftihârrüddeve'yi vâli tayin etti⁷⁶ ve yanına bir grup asker bırakarak Mısır'a döndü⁷⁷. Bu noktada akıllara gelen soru şudur ki: el-Efdâl'in Kuzey'de önemli askerî birliklere sahip, hedefi Kudüs'ü ele geçirmek olan bir Haçlı ordusu varken arkasında küçük bir birlik bırakarak Mısır'a dönmesi ne derece doğrudur? Bunu ancak Haçlıların kendisine karşı herhangi bir tehlike arz etmediği üzerine emin olduğu bir durumda yapabiliirdi. Bu da taraflar arasında bir ön anlaşma yapılmış olduğu fikrini oldukça kuvvetlendirmektedir.

Antakya alındıktan sonra Haçlılar özellikle manevî anlamda güçlerini toparladılar. Hemen ardından Kürboğa yönetimindeki birleşik Müslüman ordusunun da bozguna uğraması onlar için bölgedeki Müslüman gücünün kırıldığı anlamına geliyordu. Artık başlarının çaresine bakabilecek bir duruma gelen Haçlıların Fâtımîlere ihtiyacı kalmamıştı. Bu nedenle bir zamanlar Bizans'a verdikleri sözü unuttukları gibi Fâtımîlerle yaptıkları antlaşmayı da hiçe sayarak yönlerini Kudüs'e doğru çevirdiler. Antakya'da bir süre bekleyen Haçlılar artık güneye yürümeye hazırdılar. Fâtımîler ise bu sırada bütün Filistin'i ele geçirmiş ve sınırlarını kuzeyde Nehrû'l-kebl'e, doğuda ise Ürdün Nehri'ne kadar genişletmişti⁷⁸.

74 Haçlılar Ortadoğu'ya geldikleri andan itibaren diplomasiyi kendi çıkarları doğrultusunda ustaca kullanmışlardı. Bu doğrultuda bkz. Hadia Dajani-Shakeel, “Diplomatic Relations between Muslims and Frankish Rulers 1097–1153 A.D.”, *Crusaders and Muslims in Twelfth-Century Syria*, ed. M. Shatzmiller, Brill, Leiden 1993, s. 190-215.

75 İbnü'l-Esîr, X, s. 230.

76 İbnü'l-Esîr, X, s. 235.

77 İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl; I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, Trk. trc. Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 4; Gavanime, “el-Efdâl b. Bedrû'l-Cemali”, s. 143.

78 Seyyid, “Efdal Bin Bedrû'l-Cemali”, s. 144.

8. Haçlıların Güney'e İlerlemesi ile Birlikte Gerilen İlişkiler

Haçlılar Antakya'dan 23 Kasım 1098 tarihinde harekete geçtiler. 27 Kasım'da Maarretinnu'mân'a vardılar. Yapılan kuşatma 11 Aralık'ta başarı gösterdi ve şehir ele geçirildi. Burada yaptıkları büyük katliamın ardından 13 Ocak 1099'da Kudüs'e doğru yeni bir hareket başladı. 22 Ocak'ta Masyaf'a, ardından Bukayye Vadisi'ne ulaştılar. Burada Hısnülekrâd (Kerak Des Chavaliers) Kalesi'ni ele geçiren Haçlılar, 14 Şubat günü Arka surları önlerine geldiler⁷⁹.

a. Güvenli Bir Yolculuk

Haçlılar güneye doğru ilerledikleri andan itibaren rahat bir yolculuk yapmak adına bölgedeki Arap emirliklerini yanlarına çekmenin gerekli olduğunun farkında idiler. Bu düşüncelerini gerçekleştirmek için de fazla uğraşmalarına gerek yoktu. Nitekim yola çıktıkları Antakya'dan başlayarak Arka'ya vardıkları süre zarfında, bölgedeki Trablus, Hama ve Şeyzer gibi Arap emirlikleri, güçlerinden çekindikleri Haçlılarla mücadele etmek şöyle dursun, onları topraklarından rahatça geçirmek için büyük bir çaba içerisine girdiler⁸⁰. Bununla birlikte Haçlı reislerine gönderdikleri elçiler vasıtasıyla topraklarına saldırlmaması şartıyla anlaşmalar yaptılar. Bu anlaşmalarda Arap emirlikleri kendi şehirlerine rahatça girip ticaret yapma konusunda Haçlılara haklar bile tanımışlardı⁸¹.

Arka'ya varan Haçlılar hiç vakit kaybetmeden kuşatmaya koyuldular⁸². Antakya'dan itibaren gerçekleştirilen saldırılara öncülük eden Raymond'un bu sırada gösterdiği başarılar diğer kontların da bölgeye doğru yönelmelerine sebep oldu. Ayrıca Arka'yı ele geçirmek için yeterli askerî gücü bulunmayan Raymond yardım istemek durumunda kalmıştı. Çok vakit geçmeden Godefroi de Bouillon ve Robert de Flandre de ona katıldı. Fakat yapılan yoğun saldırılara rağmen şehir Haçlılara karşı iyi bir direnç gösteriyordu. Bu durum ise kuşatmanın beklenilenden daha uzun sürmesine neden oldu.

el-Efdâl işlerin ters gittiğinin farkına varıyordu. Haçlıların hızlı bir şekilde güneye yönelip Arka'yı kuşatma altına almalarının ardından bölgedeki bazı kale ve limanları da ele geçirmeleri, onu son derece tedirgin etmişti. Ayrıca Haçlıların Antakya'yı ele geçirdikten sonra İmparator Aleksios'a teslim etmemeleri, antlaşma peşinde olmadıkları gerçeğini ve asıl niyetlerini giderek açığa vuruyordu. Ortamın giderek gerginleştiğini gören el-Efdâl, imparator ile irtibata geçerek Haçlıların hâlâ onun emrinde olup olmadığını sordu. Açıkçası el-Efdâl

79 William of Tyre, I, s. 316-318; Raymond d'Aguilers, s. 88; *Gesta Francorum*, s. 98; Robert of Monk, s. 189; Albert of Aachen, I, s. 195-196; Peter Tudebode, s. 106; Fulcherius Carnotensis, s. 97.

80 Raymond d'Aguilers, s. 87; *Gesta Francorum*, s. 97-100. Krş. Steven Runciman, I, s. 206-214; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 47; Usta, *Çıkarların Gölgesinde*, s. 66.

81 Raymond d'Aguilers, s. 84.

82 Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, s. 101-102.

Haçlıların vasallık yeminine ve kurdukları dostluğa bağlı kalacaklarını düşünmüştü. Ancak bu durum giderek yerini şüpheye bırakıyordu. Haçlı elçilerini de uzun bir süre Kahire’de bekletmesi bununla ilgili bir durumdu⁸³. Çünkü Haçlıların Antakya sonrası yapacakları hareket ve imparatorun gelecek haber, onun bundan sonraki stratejisini belirleyecekti. Bu nedenle Raimundus Aguilers Kahire’ye gönderdikleri elçilerin bu kadar çok bekletilmesini imparatora bağlarken pek de haksız sayılmazdı⁸⁴.

Antakya eskiden bir Bizans toprağı idi. İstanbul’da imparatora yapılan yemin gereğı bu şehrin alındıktan sonra eski sahibi olan Bizans’a teslim edilmesi gerekiyordu. Ancak Haçlıların büyük uğraş vererek aldıkları bu şehri kimseye bırakmaya niyeti yoktu. Bu durum İmparator Aleksios Komnenos’u oldukça kızdırmıştı. Artık Haçlıların kendisine herhangi bir yarar sağlayamayacağını anlamıştı. Bu nedenle el-Efdâl’in yönelttiğı soruya net bir şekilde yanıt verdi. Haçlılarla artık hiçbir ilgisinin bulunmadığını belirten imparator, Fâtımîlerle olan dostluğun da devam etmesini istedi⁸⁵. Böylece tarafsız bir politika izleyeceğinin sinyallerini veriyordu. Fakat ortaya çıkan bu tablo el-Efdâl’in yanıldığı anlamına geliyordu. Çünkü imparatora verdikleri sözü tutmadıkları gibi Fâtımîlerle yapmış oldukları ön antlaşmayı da yok sayacakları kesindi.

Haçlıların imparatora bağlılıklarının kalmadığını öğrenen el-Efdâl hiç vakit kaybetmeden harekete geçti. İlk olarak o sıralarda Arka kuşatmasına devam eden Haçlılara bir elçilik heyeti gönderdi. Bu elçilik heyeti beraberinde bir yıldır Kahire’de tutulan Haçlı elçilerini bulunduruyordu⁸⁶. Arka’ya varmalarının ardından yapılan görüşmeler taraflar arasında anlaşmazlık noktasının sadece Kudüs olduğunu göstermektedir. Zira Haçlıların teklifi Kudüs’ü kendilerine teslim etmeleri ve bölgedeki diğer şehirleri birlikte ele geçirmek amacıyla ittifak kurulması yönündeydi. Bu durumda Türklerin bir zamanlar onlardan almış olduğu yerler geri verilecek ve birlikte alınan şehirler ise bölüşülecekti⁸⁷. Fakat Fâtımîler Kudüs’ü teslim etmek istemiyorlardı ve yapılan görüşmelerde ağırlıklarını koymak adına Türklerle ittifak yapabileceklerini bile söyleyerek Haçlıların gözünü korkutma yoluna da gitmişlerdi. Fâtımîlerin teklifi ise Kudüs’ün kendilerinde kalmasını ve Haçlıların 200-300 kişilik gruplar halinde silâhsız bir şekilde gidip Haç görevlerini tamamlayabilecekleri üzerineydi. Ancak Haçlıların bunu kabul edip etmedikleri konusunda şüpheler vardır. Zira Haçlı Seferi boyunca diplomasiyi gayet iyi bir şekilde kullanan Haçlılar başvurdukları hilelerle bazı tehlikeleri ortadan kaldırmayı çok iyi başarmışlardı. Fâtımî tehlikesini de ufak bir yalanla bertaraf etme şansları varken bunu değerlendirmek isteyeceklerdi. Nitekim bu görüşmeden detaylı olarak bahseden Raimundus Aguilers’in antlaşmaya yanaşmadıklarını belirtmesine rağmen,

83 Antakya kuşatması sırasında Haçlı ordugâhına gelen Fâtımî heyetiyle birlikte Kâhire’ye gönderilen elçiler, Mart 1098’in ilk haftası yola çıkmış ancak Arka kuşatması sırasında yani Mayıs 1099 tarihinde dönebilmişlerdi.

84 Raymond d’Aguilers, s. 90.

85 Yazılıtaş, *Fâtımî Devleti Tarihi*, s. 195.

86 William of Tyre, I, s. 325-326; Raymond d’Aguilers, s. 89.

87 William of Tyre, I, s. 325-326; Raymond d’Aguilers, s. 89; Albert of Aachen, I, s. 208-209.

Kudüs'ün alınmasının ardından Fâtımî elçilerinin gelip Haçlıları antlaşmaya uymadıkları için sert bir şekilde kınamaları⁸⁸ oldukça önemli bir noktadır.

Arka kuşatması oldukça zorlu geçiyordu. Yapılan saldırılarda önemli kayıplar veren Haçlılar beklemenin anlamsız olduğuna karar verdiler. Yaklaşık üç ay süren muhasaranın ardından 13 Mayıs'ta Arka önlerinden çekilerek Trablus'a vardılar⁸⁹. Üç günlük bekleyişin ardından Trablus emîrinin yanlarına verdiği kılavuzlarla birlikte tekrar yola koyuldular. 19 Mayıs'ta Fâtımîlerin kuzey sınırı olan Nehrü'l-Kelb'e ulaşan Haçlılar sırasıyla Sayda, Sûr ve Akkâ'yı geçerek Arsuf'a kadar kıyı bölgesi boyunca yürüyüşlerini tamamladılar.

Buradan iç bölgelere doğru harekete geçen Haçlılar, Remle'yi terkedilmiş bir hâlde buldular⁹⁰. Burada yaptıkları toplantıda bir karar almaları gerekiyordu. Çünkü kontlardan bir kısmı bu yaz sıcağında Kudüs'e ilerlemenin doğru olmayacağını, kuşatma sırasında su sorunu yaşayabileceklerini ve bu nedenle Mısır'a gitmenin daha akıllıca olabileceğini öne sürdüler⁹¹. Fakat bu istekleri kabul görmedi ve 6 Haziran'da Kudüs'e doğru hareket yeniden başlamış oldu.

Haçlıların güneye doğru hızlı bir şekilde ilerleyip bölgedeki bazı kale ve şehirleri ele geçirmesi⁹² Fâtımîlerin beklemediği bir durumdu. Ayrıca kuzeylerinde yer alan Arap emîrliklerinin Haçlılardan çekindikleri için anlaşmaya varıp ilerlemeleri konusunda onlara yardımcı olması işleri daha da zora sokmuştu. Üstelik Trablus Emîri'nin Haçlılara, Fâtımîleri yendikleri takdirde Hristiyanlığı kabul edeceğini bildirmesi bölgedeki diplomasinin ne derece kırılğan olduğunu gözler önüne sermişti. Sonuçta Haçlılar karşılarında herhangi bir güç görmeden kolay bir şekilde Kudüs'e vardılar ve kuşatmaya koyuldular. el-Efdâl yaptığı diplomatik hatanın bedelini ödeyecekti.

b. Kudüs Kuşatması

Kudüs yüzyıllar boyunca dinî açıdan önemli bir şehir olarak tarih sayfalarında yer edinmiştir. Bu statüsü zamanla daha da artmış ve bütün semaî dinler için mukaddes bir şehir hâline gelmiştir. Hz. Ömer'in 638 yılında fethettiği bu şehir, uzun yıllar boyunca İslâm hâkimiyeti altında kalmıştır⁹³. Bu uzun süreç içerisinde sadece Müslümanlar değil, diğer dinlere sahip kişiler de rahatça yaşama ve ibadetlerini yerine getirme fırsatı bulmuşlardır⁹⁴.

88 "...Kudüs'e bir Mısır elçi heyeti gelerek Frankları ahde vefasızlıkla suçlayıp Filistin'i boşaltmalarını emretti." Runciman, I, s. 228. İbnü'l-Esîr bu olay hakkında şunları kaleme almıştır: "(el-Efdâl) Haçlılara elçi gönderip yaptıkları işleri yadırgadığını bildirdi ve onları tehdit etti." İbnü'l-Esîr, X, s. 237.

89 Raymond d'Aguilers, s. 110; *Gesta Francorum*, s. 99.

90 Raymond d'Aguilers, s. 114-115; Fulcherius Carnotensis, s. 98; *Gesta Francorum*, s. 100.

91 Raymond d'Aguilers, s. 115.

92 Maarretünnu'mân (11 Aralık 1098), Hisnülekrâd Kalesi (28 Ocak 1099), Antartus Limanı (17 Şubat 1099), Remle (3 Haziran 1099), Beytlehem/Beytülahm (6 Haziran 1999).

93 Casim Avcı, "Kudüs; Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 327-329.

94 Usta, *Çıkarların Gölgesinde*, s. 19-21.

Kudüs, Fâtımî hâkimiyetine geçmeden önce Artukoğullarından İlgazi ve Sökmen tarafından yönetiliyordu. 969 senesinden itibaren Kudüs'ü ellerinde bulunduran Fâtımîler ise 1071 yılında şehri Atsız b. Uvak'a kaptırmıştı⁹⁵. Bu tarihten itibaren Kudüs'ü tekrardan geri almak adına büyük uğraşlar içerisine giren Fâtımîlerin karşısına çıkan en büyük engel ise bölgedeki Selçuklu gücüydü⁹⁶. Ancak şimdi şartlar oldukça elverişliydi. Zira Selçuklu emirleri kuzeyde Haçlılarla mücadele içerisindediler. Kürboğa'nın Antakya önlerinde mağlup olması durumu Fâtımîler açısından daha uygun bir hâle getirmişti. Sonuçta Haçlıların bölgede yaratmış olduğu karmaşadan faydalanarak Kudüs'ü kuşatan el-Efdâl, 40 gün süren muhasaranın ardından şehri Temmuz/Ağustos 1098'de ele geçirdi⁹⁷. Eman ile teslim olan İlgazi ve Sökmen'i aileleri ile birlikte serbest bıraktı. Ardından İftihârüddeve'yi buraya vâli tayin ederek önce Askalan'a oradan da Mısır'a döndü. Fakat Haçlılarla kurmuş olduğu dostluğa güvenen el-Efdâl çok geçmeden yanıldığını anladı. Zira en kötü senaryo gerçekleşmiş ve Haçlılar 7 Haziran 1099 tarihinde Kudüs kapılarına dayanmışlardı⁹⁸.

Haçlıların yaklaşmakta olduğunu öğrenen Fâtımî vâlisi çok geçmeden savunma hazırlıklarına girişti. İlk olarak şehrin etrafındaki su kaynaklarını yok etti. Ardından herhangi bir ihanete yer verilmemesi adına Hristiyanları şehir dışına çıkardı. Şehri Arap ve Sudanlı askerlerden müteşekkil bir garnizon savunacaktı. Ancak bu garnizon şehrin bütün surlarına hâkim olacak büyüklükte değildi. Böylesine kritik bir dönemde Kudüs'ün savunmasını son anda teşkil etmiş olması da oldukça ilginçti. Şüphesiz böyle bir saldırı beklemiyorlardı.

Gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra Mısır'dan askerî yardım talep eden İftihârüddeve beklemeye koyuldu. Haçlılar ise şehrin surlarına vardıkları 7 Haziran günü kuşatmaya başladılar⁹⁹. Şehrin güney ve doğu kısımları hâricinde her yer muhasara altına alındı. Haçlılar 12.000-13.000 civarında bir askerî güce sahiptiler¹⁰⁰. Aydın Usta, Willermus Tyrensis'i işaret ederek gayr-i askerî nüfus hariç 20.000 yaya ve 1500 süvarî gücüne sahip olduklarını ifade etmiştir¹⁰¹. Fakat ellerindeki kuşatma araç gereçleri yeterli değildi. Bunun için malzemeye ihtiyaçları vardı. Çevrelerinde ise bunu temin edebilecekleri bir yer yoktu. Ancak 17 Haziran'da altı parçalık bir Hristiyan filosunun Yafa limanına çıkardığı yardım malzemesi imdatlarına yetişti¹⁰². Bu filo içerisinde erzak ve kuşatma aletleri yapımında kullanılacak birçok malzemeyi barındırıyordu. Ardından Tankred ve Robert de Flandre, Samaria (Sâmiriye) civarındaki ormanlık bölgede Müslümanlardan ele geçirdiği kerestelerle

95 Shimon Gat, "Selçuklular Kudüs'te", s. 553.

96 Morton, *Encountering Islam on the First Crusade*, s. 72-73.

97 İbn Kalânişî, s. 3. İbnü'l-Esir ise iki yıllık bir yanlışla 1096 olarak tarihlendirmiştir. İbnü'l-Esir, X, s. 235.

98 William of Tyre, I, s. 337; Raymond d'Aguilers, s. 116; *Gesta Francorum*, s. 100; Albert of Aachen, I, s. 207-208; Fulcherius Carnotensis, s. 99; Peter Tudebode, s. 112; Robert of Monk, s. 198.

99 Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, s. 103-116.

100 Runciman, I, 219; Nicolle, *I. Haçlı Seferi*, s. 73.

101 Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, s. 103.

102 Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, s. 107; Ebru Altan, "Yafa", *DİA*, XLII, İstanbul 2013, s. 172.

birlikte dönünce, kule ve mancınık yapmaya giriştiler¹⁰³. Yapılan kuşatma kulelerine rağmen yine de başarılı olunamıyordu. Çünkü sur ve burçların önündeki hendekler bu duruma en büyük engeldi. Bu hendekleri doldurmadan başarılı bir saldırıda bulunamayacaklarının farkında idiler. Çok geçmeden büyük bir su sıkıntısı da baş gösterdi. Bunun yanında erzakları da giderek tükenmeye başlayan Haçlılar oldukça zor bir duruma düştü. İftihârüdevle'nin aldığı tedbirler işe yarıyordu. Civar yerlerdeki su kaynaklarında ise Müslümanlar sık sık pusu kurduğu için Haçlılar birçok kayıp veriyorlardı¹⁰⁴.

Giderek uzayan kuşatmanın yanında Mısır'dan büyük bir ordunun yola çıktığı haberleri de ordugâha ulaşınca bir an önce şehri ele geçirmeleri gerektiğinin farkına vardılar. Bundan sonra yapılan hücumların şiddeti artırıldı. Son olarak 15 Temmuz 1099'da yaptıkları saldırıda Raymond'un öncülük ettiği bir kule hendekleri geçerek bir sura yanaştı. Sura hâkim olan Haçlılar merdivenlerle şehre inmeye başladılar. Savunmanın geçildiğini gören Müslümanlar ise paniğe kapılarak Mescid-i Âksa ve Kubbetü's Sahra'nın olduğu meydana doğru kaçışmaya başladılar. Haçlılar ise şehri ele geçirmenin verdiği bir şevkle insanlık tarihinin görmüş olduğu en büyük katliamlardan birine giriştiler. Nitekim yaşananları İbnü'l-Esîr şöyle aktarmaktadır: “*Haçlılar Mescid-i Aksâ'da 70.000'den fazla Müslümanı öldürdüler. Bunların arasında çok sayıda din adamı, âlim, âbid ve zahir vardı.*”¹⁰⁵ Yahudiler de bu olanlardan nasibini almış, Müslümanlara yardım ettikleri yönünde suçlanarak sığındıkları sinagoglarda ateşe verilmişler¹⁰⁶. Kısacası el-Efdâl'in yapmış olduğu stratejik hata on binlerce kişinin ölmesine yol açmıştı.

İftihârüdevle ise artık şehri savunmanın anlamsız olduğunu fark etti. Savunma için çekildiği Davud Kulesi'ni hayatlarının bağışlanması şartıyla Raymond'a teslim etti¹⁰⁷. Beraberindekiler ile şehirden çıkarak Askalan'a doğru yola koyuldu¹⁰⁸.

Sonuçta Birinci Haçlı Seferi başarıya ulaşmıştı. Kudüs'ü ele geçiren Haçlılar ise bundan sonra ne yapacakları konusunda toplantılar yapmaya başladılar. Le Puy Piskoposu Adhemar'ın ölmesinden dolayı ilk olarak bir patrik seçilmesi gerektiği düşünülüyordu. Fakat uygun bir aday bulamadıkları için bu işi ertelemek zorunda kaldılar¹⁰⁹. Yapılan görüşmeler sırasında bir kral seçilmesi gerektiği fikri ortaya atılmıştı. Zira Kudüs'ün ve ele geçirilecek yerlerin yönetimini üstlenecek kişi konusunda artık karar vermeleri gerekiyordu. Bu doğrultuda en uygun adaylar ise Raymond ve Godefroi idi¹¹⁰. Bu teklif ilk olarak Raymond'a sunuldu fakat o böylesine

103 Raymond d'Aguilers, s. 120; Fulcherius Carnotensis, s. 102-103; *Gesta Francorum*, s. 102.

104 Raymond d'Aguilers, s. 118; *Gesta Francorum*, s. 102.

105 İbnü'l-Esîr, X, s. 236. Ayrıca bkz. Öztürk, “Ebû Sa'd el-Herevî”, s. 159-160.

106 İbn Kalânişî, s. 6.

107 Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, s. 112.

108 Raymond d'Aguilers, s. 128; Fulcherius Carnotensis, s. 107; İbnü'l-Esîr, X, s. 236.

109 Runciman, I, s. 223-224.

110 Runciman, I, s. 224-226.

kutsal bir şehirde krallık yapmak istemediğini belirterek teklifi geri çevirdi. Ayrıca diğer konular tarafından samimi bir şekilde desteklenmediğini bildiği için de bunu yapmış olması muhtemeldi. Bir diğer aday olan Godefoi'e sunulan teklif ise kabul gördü. Böylece *Kutsal Mezar*'ın savunucusu olarak Godefoi başa geçti¹¹¹. Ancak bu süreç içerisinde Haçlılarda ilk görüş ayrılıkları belirlemeye başlamış ve taraflar arasında bir ayrılık baş göstermişti.

Kudüs'ün kaybedilmesini ve Haçlıların yapmış olduğu katliamı haber alan el-Efdâl ise derhal elçilerini Kudüs'e gönderdi¹¹². Daha önce de yer değinildiği üzere Haçlıları antlaşmaya uymamakla suçluyor ve tehditler savuruyordu. Haçlılar ise artık Fâtımîlerden çekinmiyorlardı. Ayrıca güçleri ve moralleri de yerindeydi. Bu nedenle gelen elçiyi fazla dikkate almadılar.

9. Askalan Savaşı (12 Ağustos 1099)

Kudüs kuşatması sırasında hazırladığı ordu ile Mısır'dan hareket eden el-Efdâl Askalan civarına varmış bulunuyordu. Ordusundaki asker sayısı 20.000 civarında idi¹¹³. Haçlılar böyle bir ordunun geleceğini Kudüs'ü kuşattıkları sırada haber almışlardı. Savaşın kaçınılmaz olduğunu bildikleri için Fâtımîleri hazırlıksız yakalama uğraşındaydılar. el-Efdâl'in, Askalan yakınlarına geldiğini haber alan Godefoi, kardeşi Eustache de Boulogne ve Tankred'i harekât hakkında gerekli bilgileri toplamakla görevlendirdi. Bunlar Remle'ye doğru ilerledikleri sırada Fâtımî casuslarına rastladılar. Birkaçını ellerine geçirerek seferin detayları ve ordu hakkında bilgi elde etmek amacıyla çeşitli işkenceler yaptılar. el-Efdâl'in ikmal ve iâşe için bekleyeceğini öğrendiklerinde ise bir an önce harekete geçmeleri gerektiğini anladılar¹¹⁴.

Haçlılar, Godefoi ve Robert de Flandre önderliğinde, Kudüs'te bıraktıkları ufak bir birlik hâriç bütün güçleriyle yola çıktı. Tankred ve Eustache ise orduya Remle'de katıldı. İbnü'l-Esîr Haçlıların bu denli hızlı hareket etmesini el-Efdâl'in Kudüs'e yolladığı elçileri takip etmelerine bağlamıştır¹¹⁵. Ancak bunun ordudan ziyâde bir keşif kolu aracılığı ile yapılmış olması daha muhtemeldir. Nitekim Fulcherius Carnotensis (ö. 1127) keşif kollarının ordugâhın yerini tespit ettiğini yazmıştır¹¹⁶.

Haçlı ordusu 11 Ağustos 1099'da Remle'nin güneybatısında toplandı. Bu sırada Remle yakınlarında yakalamış oldukları casuslardan önemli bilgiler öğrenmiş olmaları ki Mısır ordusuna götürülen hayvan sürülerini ele geçirdiler. el-Efdâl ise 9 Ağustos'ta ordugâhını

111 Sevtap Gölgesiz Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı Siyasî Tarihi (1099-1187)*, TTK, Ankara 2020, s. 57; Harold S. Fink, "The Foundation of the Latin States, 1099-1118", *A History of the Crusades*, I, ed. Kenneth M. Setton, The University of Wisconsin Press, London 1969, s. 375.

112 İbnü'l-Esîr, X, s. 237.

113 Hasan, "Fâtımîler", s. 186.

114 *Gesta Francorum*'da geçen bu olay büyük bir ihtimalle doğru olmalıdır. *Gesta Francorum*, s. 105. Nitekim İbn Kalânîsî Mısır ordusunun donanma güçlerini beklemeye koyulduğundan bahsetmektedir. Bu gemiler muhtemelen gıda maddesi ve çeşitli savaş teçhizatları taşıyordu. İbn Kalânîsî, s. 6.

115 İbnü'l-Esîr, X, s. 237.

116 Fulcherius Carnotensis, s.108.

Askalan'ın kuzeyindeki verimli araziye el-Mecdel Ovası'na kurmuştu¹¹⁷. Bir an önce harekete geçerek Fâtımî ordusunu hazırlıksız yakalamak isteyen Haçlılar savaş düzenine girdiler. Raymond sağ, Robert de Flandre, Robert de la Normandie ve Tankred merkezde, Godefroi sol cenahta yerini aldı¹¹⁸. Kurulan düzenin ardından saldırıya geçildi. Haçlıların bu kadar yakınlarında olduğunu tahmin edemeyen Fâtımî ordusu büyük bir panik içerisinde dağılmaya başladı. Ordunun bir kısmı civarda bulunan Firavuncinci ağaçlıklarına gizlendi. Bunun üzerine ağaçlar ateşe verildi ve birçok Fâtımî askeri bu yolla öldürülmüş oldu¹¹⁹. Raymond'un yönettiği sağ kanat büyük bir askerî birliği yok etti. Bu sıralarda Haçlı merkez kuvveti Fâtımî ordugâhının içlerine kadar ilerlemeyi başardı. Efdâl ve beraberindeki kurmayları bile canlarını Askalan'a kaçmakla kurtarabildiler. Bir saat gibi kısa bir süre sonra ortaya çıkan tablo Haçlılar için büyük bir zafer Fâtımîler için ise tam bir bozguna. Ordugâhtan elde edilen ganimetler ise oldukça büyüktü¹²⁰. Bu ganimetler arasında el-Efdâl'in kılıcı dahi vardı.

Fâtımî ordusunun disiplinli askerî güçlere sahip olmasına rağmen böyle bir bozguna maruz kalmasında hazırlıksız yakalanmalarının yanında Haçlıların yenilmezlik efsanesinin de payı da vardı. Bununla beraber el-Efdâl'in ordusunda bulunan milis güçlerin profesyonel asker olmadıklarından dolayı çabucak dağılma ihtimâleri düşünüldüğünde ordugâhta paniğin büyümesine bu birliklerin yol açması muhtemeldir. Ancak en büyük ihmalkârlık şüphesiz keşif kollarına aitti. Büyük bir ordunun bu kadar yakında olduğundan bihaber olmaları kabul edilemez bir hataydı.

Fâtımî ordusunu takip eden Haçlılar Askalan önlerine gelerek şehri kuşattılar. Bu sırada el-Efdâl şehirden ayrılarak deniz yoluyla Mısır'a hareket emişti. Kudüs'te yapılan katliamdan haberdar olan Askalan halkı ise daha ihtiyatlı davrandı. Şehri sadece Raymond'a teslim edebileceklerini söylediler. Çünkü Kudüs'ün ele geçirilmesi sırasında kendisine teslim olanları sözünde durarak bağışlamıştı. Haçlılarla yapılan görüşmeleri yürüten kişi büyük bir olasılıkla İftihârüddeve idi. Raymond'a olan güveni onun böyle bir karar almasını sağlamıştı. Teklif son derece makuldü ancak Kral Godefroi bu durumu gururuna yediremediğinden kuşatmaya devam etme kararı aldı. Bu tavrı gerek Raymond gerekse de diğer Haçlı kontlarının hiddetlenmesine yol açtı. Bunun üzerine Godefroi'u terk ederek Kudüs'e döndüler. Yalnız başına kalan kral bu şartlar altında şehri ele geçiremeyeceğini bildiği için geri çekildi¹²¹. Sonuçta bu yaşananlar Askalan'ın yarım asır daha Fâtımîlerin elinde kalmasını sağladı. Askalan sahip olduğu limanı ve stratejik konumu ile bölgedeki önemli şehirler arasındaydı. Ayrıca bu şehir ileride Fâtımîlerin Haçlılarla yapacakları mücadelelerde bir askerî üs vazifesi görecekti.

117 İbn Kalânisî, s. 6.

118 *Gesta Francorum*, s. 106.

119 *Gesta Francorum*, s. 107.

120 Fulcherius Carnotensis ganimetler arasında altın, gümüş, safir, zümrüt, yakut gibi daha birçok değerli taş, işlemeli zırhlar, silâhlar ve yüksek miktarda hububatın olduğundan bahseder. Fulcherius Carnotensis, s. 109. Ayrıca bkz. *Gesta Francorum*, s. 108; Raymond d'Aguilers, s. 133-134.

121 İbnü'l-Esîr ise Askalan'ın Haçlılara verdikleri altınlarla kurtulduğunu yazar. İbnü'l-Esîr, X, s. 237.

Askalan'ın hemen ardından Arsuf ahâlisi de şehri Raymond'a teslim edebileceklerini bildirdiler. Ancak Godefroi bunu da kabul etmeyerek şehri kendisinin ele geçireceğini ilettiler. Bu durum Raymond ile aralarındaki ihtilâfı daha da artırdı. Fakat şehri alacak gücü kendisinde göremeyen Godefroi kuşatmayı ertelemek durumunda kaldı¹²². Bu iki sahil şehrinin Haçlılara karşı koymak yerine eman ile teslim yolunu seçmiş olmaları bölgedeki Fâtımî gücünün kırılma olduğunu gösteriyordu. Merkezi anlamda kontrol mekanizması zayıftı. Ancak donanma güçleriyle bunu sağlayabiliyorlardı. Fakat Haçlıların bölgede yarattığı korku, halkı onlara karşı koymaktan bile alıkoymuyordu.

10. Haçlıların Filistin Bölgesindeki Genel Durumu

Fâtımîlerin Askalan'da aldığı büyük yenilginin ardından toparlanması gerekiyordu. Haçlıların aldığı galibiyet ise bölgede tutunma şanslarını artırmıştı. Fakat savaşı kazanmış olmalarına rağmen bölgede hâlâ Fâtımî nüfuzu hüküm sürüyordu. Yafa hariç diğer bütün sahil şehirleri onların hâkimiyeti altındaydı. Ancak Askalan'da aldıkları yenilgi Judea (Yahudiye) Yaylaları ve Sâmiriye'nin Haçlıların kontrolüne girmesine yol açmıştı. Ayrıca el-Efdâl ile Dukak arasında ihtilaf konusu olan Galilee (Celîle) bölgesi de savaştan sonra Haçlıların eline geçmişti¹²³.

Kudüs'ün alınmasının ardından kutsal görevlerinin bittiğini düşünen bazı kontlar ve beraberindeki şövalyeler Avrupa'ya dönme kararı almışlardı¹²⁴. Zikredilenlerin ülkelerine dönmeleri askerî anlamda güçlerini şüphesiz azaltmıştı. Nitekim bu sıralarda Godefroi'un askerî gücü 300 şövalye ve 2.000 yayadan ibaretti. Fâtımîlerin saldırması için en uygun zamandı; ancak Askalan'dan sonra tekrardan hazırlanmaları zaman alacak gibiydi.

Kudüs'ün Haçlılar tarafından ele geçirilmesinin ardından durum değişmişti. Fâtımîlerin karşısında artık Haçlı orduları değil siyasî bir teşekkül vardı. Öyle ki Fâtımîlerin muhatapı artık belli bir merkezi ve hâkimiyet sahası olan Kudüs Haçlı Krallığı idi¹²⁵. Dolayısıyla bundan sonra gerçekleşecek olaylar çalışmamızın kapsamı dışında kalmaktadır.

Sonuç

Haçlılar Ortadoğu'ya geldikleri zaman bölgenin ekonomik ve askerî anlamda en önemli gücü Fâtımîlerdi. Zira Selçuklular Sultan Melikşah'ın ölümünden hemen sonra başlayan taht kavgalarıyla uğraşıyorlardı. Suriye'deki emîrlıklar ise kendi aralarında girdikleri çekişmeler

122 Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, s. 62.

123 Runciman, I, s. 235.

124 Bu kişiler için bkz. Fulcherius Carnotensis, s. 110.

125 Âmir Bi-Ahkâmillâh (495-524/1101-1130) devrinde Haçlılar ile yapılacak mücadeleler hakkında bkz. Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, s. 71-134; Özer, *Fâtımî-Haçlı İlişkileri (1098-1171)*, s. 75-124; Yunus Emre Aydın, *Mısır Fâtımî Halifesi el-Âmir Bi-Ahkâmillâh ve Dönemi*, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 49-58.

ve nüfuz mücadeleleriyle giderek kan kaybetmekte idiler. Dolayısıyla Haçlıların karşısında durabilecek tek güç Fâtımîlerdi. Ancak sahip oldukları bu potansiyele rağmen yaşananlara seyirci kalmaları oldukça şaşırtıcı bir gelişmeydi.

İslâm âlemine egemen olma yolunda dini etkili bir silâh şeklinde kullanan Fâtımîler, özellikle Mısır'ı ele geçirmelerinden itibaren bölgede etkin rol oynamaya başlamışlardı. Çok geçmeden Suriye topraklarına da hâkim olmalarıyla dönemin en önemli Müslüman gücü hâline gelmişlerdi. Fakat Selçukluların beklenmedik bir şekilde Sünnî İslâm'ın muhafızlığını üstlenmesi Fâtımîlerin bütün hayallerini yıkmıştı. Ardından başlayan mücadeleler neticesinde ise Mısır'ın kalkını olan Suriye'yi Selçuklulara kaptırmışlardı. Üzerine Atsız b. Uvak'ın Mısır seferi ile tehlikenin ne denli büyük olduğunu tecrübe eden Fâtımîler, Selçuklu tehdidini ortadan kaldırmak amacıyla çareler aramaya başlamıştı. Bu arayışlar ise Haçlılarla yakınlaşmalarına neden olmuştu.

Haçlılar ise ilk kez geldikleri bu topraklarda kendilerini yalnız ve tehlikede hissediyorlardı. Özellikle Antakya kuşatması sırasında yok olmaktan son anda kurtulmuşlardı. Dolayısıyla bölgede herhangi bir dost bulmak en büyük istekleriydi. Nitekim kuşatmaya devam ettikleri günlerde civar emîrlıklere bu doğrultuda tekliflerde dahi bulunmuşlardı. Bir süre sonra Fâtımîlerin karşısına böyle bir teklifle çıkmaları ise onlar için büyük bir şans oldu. Yaptıkları bu ittifakla da en büyük engeli ortadan kaldırmış oldular ve güven dolu bir yolculukla Fâtımî hâkimiyetindeki Kudüs'e varıp burayı ele geçirdikleri zaman Haçlıların müttefiklerine ihtiyaçları kalmamıştı. Dolayısıyla taraf oldukları diplomatik yakınlaşmaları artık unutulabilirlerdi.

Haçlılara karşı yürütülen bu politikanın sahibi el-Efdâl böylece yanıldığını anlamıştı. Hatasını telafi etmek üzere çeşitli aralıklarla yaklaşık beş kez Haçlılar üzerine sefer düzenledi. Ancak stratejik hatalar ve ihmalkârlıklar neticesinde hiçbir başarı sağlayamadı. Bu saldırılar zamanla yerini küçük çaplı baskınlara bıraktı. Ancak bunlar somut anlamda bir kazanç sağlamaktan çok uzaktı.

Haçlılar çok geçmeden Fâtımî hâkimiyeti altında bulunan liman şehirlerini teker teker ele geçirmeye başladılar. Fâtımîler bu sırada donanmasıyla iâşe sağlamaya çalışmış olsa da bu durumu engelleyememişti. Ardından el-Efdâl'in öldürülmesinden sonra devlet içerisinde karışıklıklar artmış ve Fâtımîler Haçlılar için büyük bir tehdit olmaktan çıkmıştır. Mısır'daki karışıklıkların artarak devam etmesi ise bölgedeki diğer devletlerin bu meselelere dâhil olmasını sağlayacak ve bu durum en nihayetinde Fâtımî Devleti'nin sonunu getirecekti (567/1171).

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Ana Kaynaklar

- Albert of Aachen, *History of the Journey to Jerusalem*, I, İng. trc. Susan B. Edgington, Routledge, New York 2016.
- Anna Komnene, *Annae Comnenae Alexiadis*, II, nşr. Ludovicus Schopenus, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn, 1878; *The Alexiad*, İng. trc. Elizabeth A. S. Dawes, In parentheses Publications Byzantine Series, Cambridge, 2000; *Alexiad, Malazgirt'in Sonrası*, Trk. trc. Bilge Umar, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1996.
- Anselm of Ribemont, "to Manasses; Archbishop of Reims (Epistulae et chartae)", İng. trc. Malcolm Barber-Keith Bate, *Letters from the East; Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th-13th Centuries*, Burlington 2010.
- Baldric of Bourgueil, *History of the Jerusalemites*, İng. trc. Susan B. Edgington, The Boydell Press, Woodbridge 2020.
- Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium, Kudüs Seferi (Kutsal Toprakları Kurtarmak)*, Trk. trc. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum, The Deeds Of the Franks and the Other Jerusalem-Bound Pilgrims*, ed. Nirmal Dass, Rowman & Littlefield Publishers, New York 2011.
- Historia Belli Sacri (Tudebodus imitatus et continuatus. Historia peregrinorum euntium Jerusalem ad Liberandum Sanctum Sepulcrum de potestate ethnicorum)*, RHC Occ III, Paris 1866, s. 165-229.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-tarih*, Trk. trc. Abdülkerim Özyayın, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi'l-tarih Tercümesi*, X, İstanbul 1987.
- İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl; I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, Trk. trc. Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- İbn Müyesser, *el-Müntekâ min ahhâri Mısr*, ed. F. Masse, Kahire 1919.
- İbn Tağrıberdî, *en-Nücum 'z-Zâhire fi Mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, c. V, Beyrut 1992.
- İbn Zâfir, *Ahbarü'd-Düvelü'l-münkati'a*, ed. A. Ferre, Kahire 1972.
- Peter Tudebode, *Historia de Hierosolymitano Itinere*, nşr. John Hugh Hill ve Laurita L. Hill, The American Philosophical Society, Philadelphia 1974.
- Raymond of d'Aguilers, *Historia Francorum Qui Ceperunt Jerusalem*, İng. trc. J. Hugh Hill-Laurita L. Hill, Philadelphia 1968.

Robert of Monk, *History of the First Crusade*, İng. trc. Carol Sweetenham, Routledge, New York 2016.

Stephen the Count of Blois, “to his wife: Adela (Epistulae et chartae)”, İng. trc. Malcolm Barber-Keith Bate, *Letters from the East; Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th-13th Centuries*, Burlington 2010.

William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, İng. trc. A. C. Krey-E.A. Babcock, New York 1943.

Modern Literatür

Alican, Mustafa, “Fatimî Halifesi El-Müstansır Billâh Döneminde Mısır’da Yaşanan Sosyo-Ekonomik ve Siyasî Buhran Üzerine Bir İnceleme”, *Tarih Dergisi*, 59 (2014/1), İstanbul 2014, s. 1-26.

Altan, Ebru, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*, TTK, Ankara 2018.

_____, “Haçlı Ordularının Anadolu’da Geçtiği Yollar”, *Belleten*, LXV/243 (2001), s. 571-582.

_____, “Yafa”, *DİA*, XLII, İstanbul 2013, s. 171-174.

Asbridge, Thomas, *The First Crusade - A New History: The Roots of Conflict Between Christianity*, Oxford University Press, London 2005.

Avcı, Casim, “Kudüs; Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar”, *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 327-329.

Ayan, Ergin, “Fatimiler, Selçuklular ve Haçlılar Arasında Kudüs”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, II/1, Haziran 2019, s. 1-12.

Aydın, Yunus Emre, *Mısır Fâtımî Halifesi el-Âmir Bi-Ahkâmillah ve Dönemi*, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

Brett, Michael, *The Fatimid Empire*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2017.

Cahen, Claude, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Trk. trc. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.

Çelik, Aydın, *Fâtımîler Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 2018.

_____, “Fâtımî-Selçuklu Münasebetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, IV, Ankara 2002, s. 745-752.

Daftary, Farhad, *İsmaililer Tarihi ve Öğretileri*, Trk. trc. Ahmet Fethi Yıldırım, Alfa Kitap, İstanbul 2017.

_____, *Şii İslam Tarihi*, Trk. trc. Ahmet Fethi Yıldırım, Alfa Kitap, İstanbul 2016.

Dajani-Shakeel, Hadia, “Diplomatic Relations between Muslims and Frankish Rulers 1097–1153 A.D.”, *Crusaders and Muslims in Twelfth-Century Syria*, ed. M. Shatzmiller, Brill, Leiden 1993.

Demirkent, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara 1996.

_____, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.

_____, “Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri”, *Tarih Dergisi*, 35, İstanbul 1994, s. 65-78.

Doğdu, Yunus Emre, *Fâtımîler Devleti’nde Ticarî Hayat (909-1171)*, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm’da Siyasî, İtikadî ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, Trk. trc. Abdülkadir Şener vd., Hisar Yayınevi, İstanbul 2011.

Elbendary, Amina A., “The Worst of Times: Crisis Management and Al-Shidda Al-Uzman”, *Money, Land and Trade: An Economic History of the Muslim Mediterranean*, ed. Nelly Hanna, I. B. Tauris, London-New York 2002.

Ertaş, Kasım, “Fâtımî Devleti’nin Yönetiminde Ermeni Vezirler ve Sosyal-Siyasi Hayattaki Roller”, *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII/17, Şirnak 2017, s. 63-84.

- Fink, Harold S., “The Foundation of the Latin States, 1099-1118”, *A History of the Crusades*, I, ed. Kenneth M. Setton, The University of Wisconsin Press, London 1969, s. 368-409.
- Frankopan, Peter, *The First Crusade, The Call from the East*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts 2012.
- Gat, Shimon, “Selçuklular Kudüs’te”, Trk. trc. Murat Öztürk, *Erdoğan Merçil’e Armağan*, ed. Emine Uyumaz vd., Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 549-582.
- Gavanime, Yusuf Derviş, “el-Efdâl b. Bedrî’l-Cemali ve Birinci Haçlı Seferindeki Rolü”, Trk. trc. Abdülkerim Özaydın, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatırası Sayısı, sayı 13, İstanbul 1987, s. 139-154.
- Hasan, Hasan İbrahim, “Fâtımiler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Çağrı Yayınları, V, İstanbul 1998, s. 79-308.
- Hillenbrand, Carole, *The Crusades: Islamic Perspectives*, Routledge, New York 2017.
- Kapaşahin, Muhittin, “Ağlebiler”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, ed. İsmail Hakkı Atçeken - Mustafa Demirci, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s. 21-73.
- Karaca Gölgesiz, Sevtap, *Kudüs Haçlı Krallığı Siyasî Tarihi (1099-1187)*, TTK, Ankara 2020.
- Köhler, Michael A., *Alliances and Treaties between Frankish and Muslim Rulers in the Middle East, Cross-Cultural Diplomacy in the Period of the Crusades*, c. I, İng. trc. Peter M. Holt, Brill, Leiden 2013.
- Kuşçu, Ayşe D., “Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 27, Konya 2010, s. 637-664.
- Lambert, Malcolm, *Crusade and Jihad: Origins, History, Aftermaths*, Profile Books, London 2016.
- Lev, Yaacov, “The Fâtimid Navy, Byzantium and The Mediterranean Sea 909-1036 C.E./297-427 A.H.”, *Byzantion*, LIV/1, 1984, s. 220-252.
- Merçil, Erdoğan, *Büyük Selçuklu Devleti (Siyasî Tarih)*, Nobel Yayınları, Ankara 2005.
- Morton, Nicholas, *Encountering Islam on the First Crusade*, CUP, Cambridge 2016.
- Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi 1096-99*, Trk. trc. L. Ece Sakar, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.
- Öz, Mustafa, “İsmâiliyye”, *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, s. 128-133.
- Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (1105-1118)*, TTK, Ankara 1990.
- _____, “Ağlebiler”, *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 475-478.
- _____, “Müstansır-Billâh el-Fâtımî”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 119-121.
- _____, “I. Haçlı Seferinin Başarıya Ulaşmasında Büyük Selçuklular’ın İçinde Bulunduğu Siyasî ve İçtimâî Şartların Rolü”, *USAD*, 5, Konya 2016, s. 1-18.
- Özer, Serkan, *Fâtımî-Haçlı İlişkileri (1098-1171)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.
- _____, “Haçlıların Antakya’yı Zaptına İslam Dünyasının Tepkileri”, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I/1, Aralık 2015, s. 65-92.
- Öztürk, Murat, *Fâtımiler’in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- _____, “Bilâdü’ş-Şâm’daki Haçlı Tehlikesine Karşı Sesini Duyuramayan Kadı, Âlim, Sefir: Ebû Sa’d el-Herevî”, *USAD*, 11, Güz 2019, s. 153-170.

- _____, “Makedonya Hânedanı Döneminde (867-1056) Akdeniz’deki Bizans Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme”, *Üsküp-İstanbul Kentsel Kültürel Kimlikler Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Skopje 2019, s. 145-167.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, Trk. trc. Fikret Işıltan, Ankara 2008.
- _____, “The First Crusade: Antioch to Ascalon”, *A History of the Crusades*, I, ed. Kenneth M. Setton, The University of Wisconsin Press, London 1969, s. 308-341.
- Sevim, Ali, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 1989.
- _____, “Atsız b. Uvak”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 92-93.
- Seyyid, Eymen Fuâd, “Efdâl Bin Bedrû'l-Cemali ve Fâtımîlerin Haçlılara Karşı Güttüğü Siyaset”, *Uluslararası Selâhaddin Eyyubi Sempozyumu Bildirileri*, Diyarbakır 1997, s. 138-151.
- _____, “Fâtımîler”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 228-237.
- Thomson, K. E. F., “Relations between the Fatimid and Byzantine empires during the reign of the caliph al-Mustansir bi'llah, 1036–1094/427–487”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, XXXII/1, 2008, s. 50-62.
- Tomar, Cengiz, “Mısır; Fetihden Osmanlı Dönemine Kadar”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 559-563.
- Usta, Aydın, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.
- _____, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.
- _____, *Haçlı Hikâyeleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.
- Yazılıtaş, Nihat, *Fâtımî Devleti'nde Türkler*, TTK, Ankara 2009.
- _____, *Fâtımî Devleti Tarihi*, Kriter Yayınları, İstanbul 2010.